The background is a solid pink color with a faint, repeating pattern of leaves, likely beech leaves, in a slightly lighter shade of pink. The leaves are scattered across the page, with some showing detailed vein structures.

SONSBEEK ZIJPENDAAL GULDEN BODEM

PARKENTOEKOMST

Visie en ontwikkelingsplan

December 2023

INHOUDSOPGAVE

---

01 Inleiding 04

02 Visie op de opgave 10

03 Aanpak per thema 22

3.1 De parkarchitectuur is de basis 24

3.2 De rol van beplanting 26

3.3 Vergroten van de biodiversiteit 30

3.4 Klimaatbestendige parken 34

3.5 Waterpartijen en sprengen 36

3.6 Open ruimten en weides 38

3.7 Padennetwerk en mobiliteit 42

3.8 Zonering en spreiding van het gebruik 46

3.9 Fraaie en duidelijke entrees 52

04 Inzoom per deelgebied 56

3.1 Sonsbeek - Witte Villa 58

3.2 Sonsbeek - Grote Vijver 62

3.3 Zijpendaal - Barokke Terrassenlaan 66

3.4 Zijpendaal - weides + kasteel 70

3.5 Gulden Bodem 72

05 Projectenlijst 78

06 Vervolg 88

Bronnenlijst 90

INLEIDING

INLEIDING

"De barbaarse schoonheid van de wildernis zelf"*

De Rijksmonumentale parken Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem voegen een unieke groene kwaliteit toe aan de stad Arnhem. We praten hier over maar liefst bijna 200 hectare aan prachtige bossen, indrukwekkende watervallen, historische bouwwerken en spannende doorkijkjes. Tezamen vormen deze een voorbeeld van een romantisch landschapspark. Een topvoorbeeld van een arcadisch landschap dat zijn weerga in Nederland niet kent. De ligweide, Steile Tuin, gezellige horeca en keur aan evenementen: de parken hebben ieder iets te bieden. Dankzij de prominente ligging van de parken nabij de stadskern aan de ene kant, en grenzend aan het Veluwemassief aan de andere kant, vormen ze een groen toevluchtsoord voor alle Arnhemmers.

Waren de parken ooit onderdeel van particuliere landgoederen – nu zijn het stadsparken met de status van rijksmonumenten. De parken en een aantal aangrenzende wijken maken sinds 2007 deel uit van het rijksbeschermd stadsgezicht Sonsbeekpark e.o en behoren tot de landgoederenzone Gelders Arcadië. Daarnaast maakt het park deel uit van het Gelders Natuurnetwerk. Die unieke combinatie van tuin, landschap, natuur en cultuurhistorie maakt de parken Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem zeer geliefd. Er zit

echter ook een keerzijde aan. De parken zijn onverminderd populair zijn bij hun bezoekers, en vertonen derhalve op sommige plekken slijtage door intensief gebruik en er zijn door ouderdom hier en daar eerste tekenen van verval zichtbaar. Op die plekken is op (korte) termijn actie nodig om de parken hun oude luister terug te geven, en bestendig te maken voor de toekomst.

Groen is cruciaal voor mensen om naar buiten te kunnen, te bewegen en te recreëren. Alle redenen om zuinig mee om te gaan, zeker als het gaat om dit unieke groen zo dicht tegen het stadscentrum. Daarnaast is groen cruciaal in het licht van de opgave tegen de gevolgen van de klimaatverandering, en voor de noodzaak voor het vergroten van de biodiversiteit. Dit stelt nieuwe eisen aan de inrichting van de parken. Naast schoonheid en recreatief gebruik, gaat het ook over het belang van verkoeling en soortenrijkdom in de stad.

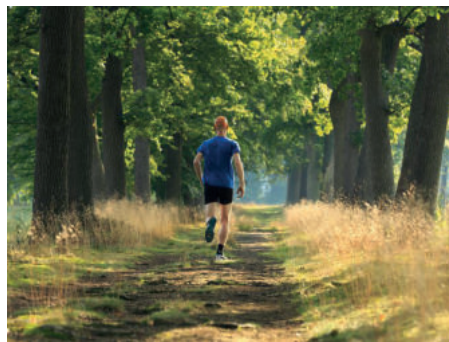
Parken zijn dynamisch, en moeten met een duidelijke visie worden beheerd, zodat het tuinhistorische ontwerp en ideeën niet verdwijnen. De wereld om ons heen verandert ook. Factoren als stikstof, verzuring, klimaatverandering en verdroging hebben grote negatieve invloed op de gezondheid van het groen. Daarom maakt Gemeente

De parken zijn topvoorbeelden van een arcadisch landschapspark

*Citaat van de Engelse filosoof Shaftesbury in *The Moralists* 1709 over het Engelse landschapspark in relatie tot baroktuinen, met dank aan Theo Reesink

De parken zijn prachtig en geliefd!

Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem zijn een prachtig groen toevluchtsoord voor mens en dier.

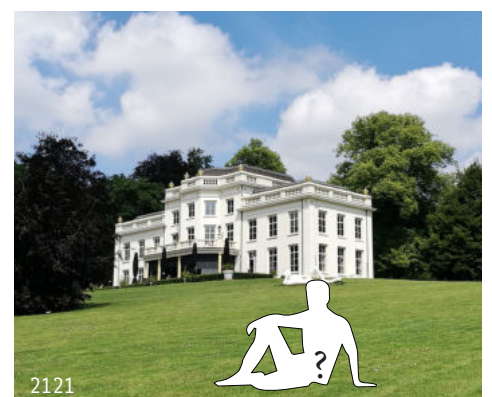
Arnhem om de 10 jaar een beheersvisie voor alle Arnhemse parken. Voor Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem heeft de gemeente Arnhem aan Strootman Landschapsarchitecten gevraagd een toekomstvisie en ontwikkelplan te maken voor de parken. Behoud van en respect voor de tuinhistorische waarden staat voorop met daarbij aandacht voor de rol en functie van de parken voor Arnhem en de inwoners, de biodiversiteit en klimaatverandering. Met voorstellen voor de verbetering van de parken, kunnen we de huidige kwaliteiten van Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem ook voor toekomstige generaties veiligstellen, en nieuwe kwaliteiten ontwikkelen. Deze visie ligt er voor de komende tien jaar. In de voorstellen in deze visie en dit ontwikkelingsplan speelt de cultuurhistorie van de parken een belangrijke rol. Om die goed in beeld te brengen, hebben we een viertal nieuwe inventarisaties uit laten voeren door het Gelders Genootschap.

- 2019 Een gebruiksvisie voor Sonsbeek met 8 uitgangspunten die handvaten geven voor het anticiperen op een intensiever gebruik van Sonsbeek
- 2019 Cultuurhistorische analyse en waardenstelling van de terrassen Zypendaal;
- 2020 Strategische functies en gebruik

Park Sonsbeek onderzoekt en waardeert de gebruikswaarde van de economische functies van de voormalige landgoederen (land- en bosbouw en veeteelt).

- 2021 Groen erfgoed Beekdal dat de tuinhistorie van het beekdal van de St. Jansbeek beschrijft en waardeert;
- 2021 Landgoed Gulden Bodem analyse en waardering.

Voor het maken van de toekomstvisie en ontwikkelingsplan is er veelvuldig overleg geweest met deskundigen uit de Schouwgroep en de gemeente. Team Welstand en Monumenten (TWM) en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) hebben een positief advies afgegeven over dit plan. Projecten die vooral onderhoud van het tuinontwerp en het verbeteren van de landschappelijke waarden betreffen, zullen vóór uitvoering nader worden uitgewerkt met de Schouwgroep en de bestuursadviseur Erfgoed. Een vergunning hiervoor is in principe niet noodzakelijk. Voor de grote of de topprojecten zoals het vernieuwen van de barokke terrassen en de aanleg van de moestuin in Gulden Bodem is nog wel een afzonderlijke vergunningaanvraag nodig. TWM en de RCE worden zoals gebruikelijk om advies gevraagd.

De toeschouwers van het park zijn in de loop der tijd veranderd, en zullen blijven veranderen.

Typering van Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem

In de 17de en vooral de 18de eeuw komen aan de noordzijde van Arnhem diverse landgoederen tot ontwikkeling. Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem zijn er daar drie van.

Sonsbeek ligt ten noorden van het centrum van Arnhem op een stuwwal en vertoont daardoor aanmerkelijke hoogteverschillen. De plaats wordt gekarakteriseerd door oude boomgroepen, open weiden, vergezichten en sprengen die uitmonden in een beekdal met vijverpartijen met watervallen en watermolens. De naam Sonsbeek zou een verbastering zijn van St. Jansbeek, de beek die door het gebied stroomt en een belangrijke rol vervulde in het ontstaan van Sonsbeek. Langs de beek lagen sinds de dertiende eeuw zeven watermolens, waarvan er nog enkele resteren.

De historische buitenplaats Zijpendaal ligt ten noorden van Sonsbeek en ten oosten van Gulden Bodem in een beekdal van de stuwwal tussen en vertoont daardoor aanmerkelijke hoogteverschillen. Zijpendaal wordt gekarakteriseerd door oude boomgroepen, open weiden, vergezichten en sprengen die uitmonden in vijverpartijen. Deze zetten zich voort als St. Jansbeek in het park van Sonsbeek. De naam Zypendaal of 'De Sijp' heeft de plaats waarschijnlijk te danken aan de talrijke bronnen in het lage gedeelte (sijpelen of siepelen is druppelen). Als landgoed wordt 'De Sijp' in 1644 voor het eerst genoemd toen Laurens Swaenendijk er eigenaar was.

Het park Gulden Bodem is in feite de overtuin van Zijpendaal. Daar is, in tegenstelling tot Zijpendaal geen sprake van waterpartijen; het 19de-eeuwse hoofdgebouw (het Jachthuis) is in 1964 afgebroken. Wat is overgebleven is een koetshuis, een houten huis aan het begin van een oprijlaan en een parkgedeelte met gazons bezet met boomgroepen en heesters aan de zuidoostzijde met een aansluitend bosgedeelte met landerijen tot aan de Schelmseweg. Op een kaart van Zijpendaal

uit 1753 staat de 'overtuin' Gulden Bodem weergegeven. Recht tegenover het huis Zijpendaal ligt op het gebied van Gulden Bodem een gebouw op rechthoekige plattegrond.

Archeologisch gezien zijn de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem zeer interessant. Ze liggen namelijk in een beekdal en van oudsher zijn dit gebieden waar gewoond werd. Jager-verzamelaars bezochten dit gebied al in de laatste ijstijd. Toentertijd was het nog een steppelandschap met in de buurt een rivierenlandschap waar voedsel groeide. Op de stuwwalvlakte werd gejaagd. Vondsten zoals stenen bijlen zijn hier het bewijs van. In de bronstijd ontstonden de eerste nederzettingen op de flanken van de beekdalen. Mensen van onder andere de klokbekercultuur begonnen het land te bebouwen in de buurt van deze vruchtbare gebieden. De gewassen verbouwden ze volgens het raatakker systeem. Dit waren kleine vierkante of iets rechthoekige stukken bebouwd land omringd door walletjes, ook wel 'Celtic Fields' genoemd. Binnen Park Zypendaal en park Gulden Bodem zijn raatakkers gevonden en in park Zijpendaal een nederzetting.

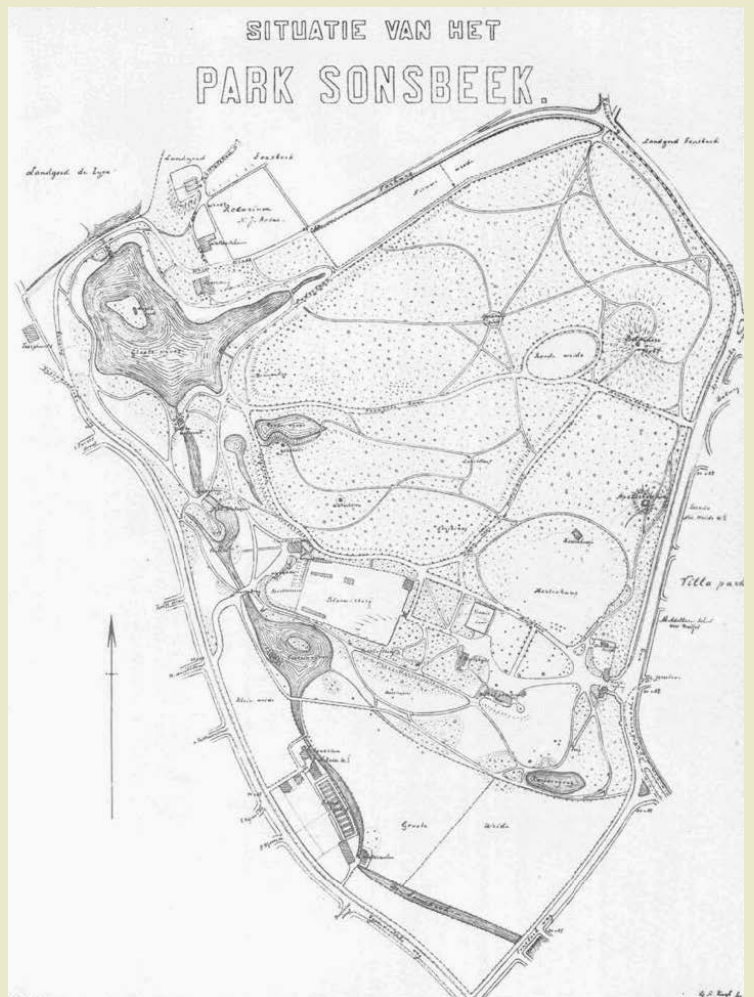
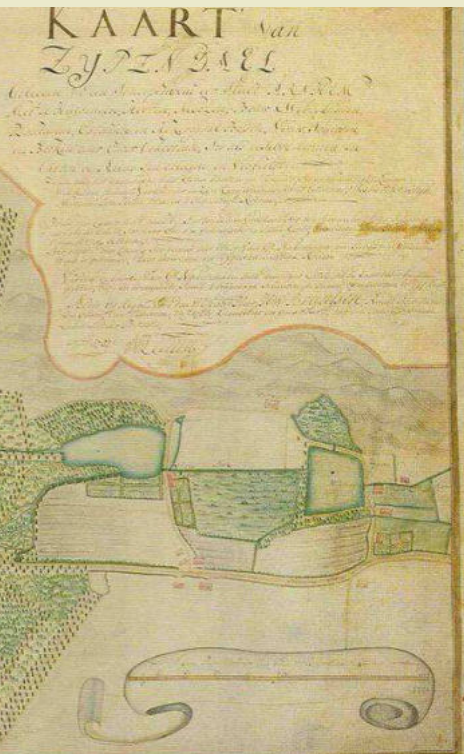
Kaart van Zypendaal - W. Leenen 1753

Fragment Stadsplattegrond van Arnhem en omgeving - Jacobus van deventer 1560

Ontwerp Gulden Bodem door Eduard Petzold

Reorganisatieplan Sonsbeek door L.A. Springer en H.a.C. Poortman 1900

VISIE OP DE OPGAVE

SONSBEEK, ZIJPENDAAL EN GULDEN BODEM: AANTREKKELIJK, BIODIVERS EN TOEKOMSTBESTENDIG

1. De parkarchitectuur: werk in de geest van de rijke parkhistorie met het vizier op de toekomst.

Om een antwoord te kunnen geven op de vragen waar we als maatschappij anno 2024 voor staan: hoe gaan we om het monumentale groen in de komende decennia én met het steeds intensievere publieke gebruik en de effecten van klimaatverandering, zullen we eerst terug moeten naar de ontwikkelingen in het verleden en de rol en visie hierbij van de eigenaren én ontwerpers. Er zijn recentelijk opnieuw diverse historische onderzoekspublicaties gemaakt die aan deze ontwikkelvisie ten grondslag liggen – deze zijn in de bijlage toegevoegd. Deze onderzoeken beschrijven de tuinhistorische-, de gebruiks-, de natuur- en de ensemblewaarden van de parken. Daarnaast is de topografische ligging in het reliëfrijke stuwwallenlandschap karakteristiek voor de drie parken. Alleen met deze kennis kunnen we verder met de vragen wat behouden moet blijven, hersteld moet worden en waar ontwikkelruimte zit.

In de loop van de tijd hebben verschillende ontwerpers ontworpen aan – meestal delen van – de drie parken. Dat waren zowel bekende tuinarchitecten, zoals Eduard Petzold (Gulden Bodem/Zijpendaal) en - waarschijnlijk – J.D. Zocher jr. (Sonsbeek), maar ook eigenaren zelf (Van Heeckeren). Het resultaat is drie prachtige parken met een veelheid aan historische objecten, met een grote schoonheid en aantrekkingskracht. Elk van de drie landgoederen heeft hierin een eigen identiteit: Sonsbeek dicht tegen het stadshart heeft een duidelijk meer ontworpen en cultureel uitstraling, Zijpendaal een huis en allure van een landgoed en Gulden Bodem vormt als overpark van Zijpendaal een overgang naar de Veluwe, met voornamelijk bos en velden. Weliswaar zijn alle ontwerpgedachten en uitwerkingen nauwelijks op

tekening overgeleverd, maar in deze visie is met kennis en analyse van de historische tuinkunst en een scherp oog voor de huidige situatie gewerkt in de geest van deze rijke parkhistorie.

Deze toekomstvisie en ontwikkelingsplan is geschreven om de aanwezige waarden te behouden dan wel te versterken. Bij elke ingreep (in de projectenlijst achterin) staat beschreven met welk doel deze wordt uitgevoerd.

De ensemblewaarden

Het is cruciaal bij transformatieprocessen rekening te houden met de ensemblewaarden. We kijken niet meer naar monumenten als objecten maar naar erfgoedensembles. Zoals te lezen valt in de onderzoeken is de geschiedenis van de parken nauw met elkaar verweven. Zijpendaal en Gulden Bodem zijn lange tijd door dezelfde landschapontwerper/tuinman beheerd en ook de Sonsbeek en Zijpendaal hebben een nauwe relatie met elkaar. Sinds 1957 zijn de 3 parken in eigendom bij de gemeente. Een kans om de samenhang en de verbindingen tussen de parken te versterken door onder andere zichtlijnen te versterken en de Parkweg af te waarderen voor autoverkeer.

Het Park als ‘traag theater’: elk gebouw, boom of clump speelt mee in een ruimtelijk spel

De spelers spelen levenslang mee en veranderen dus van gedaante: van jongeling tot grijsaard. Alle spelers moeten uiteindelijk worden vervangen: hun leven is eindig, terwijl het theater doorgaat.

De tuinhistorische waarde

De tuinhistorische waarde is gelegen in de landschappelijke aanleg die gebruik maakt van de hoge ligging op de stuwwal. Het ontwerp kenmerkt zich door een karakteristieke afwisseling open en gesloten ruimtes. Het lopen door het park is een geënceneerde belevenis door de karakteristieke padenverloop, de zichtlijnen en vista's die worden begrensd door clumps. Het water van de St. Jansbeek wordt ingezet voor verfraaiing van het 18e en 19e eeuwse landschapsonwerp (zie rapport Beekdal).

Een traag theater

Je zou de drie parken kunnen zien als een 'traag theater', met de bomen en andere elementen als spelers en decor. Ieder gebouw, elke clump of boom speelt een rol in het ruimtelijke spel, dat zich afspeelt over een periode van eeuwen en waarvan het einde zich ver buiten onze horizon bevindt. Dat betekent dat de spelers levenslang meespelen en dus van gedaante veranderen: van jongeling tot grijsaard. En het betekent dat alle spelers uiteindelijk zullen moeten worden vervangen: hun leven is eindig, terwijl het theater doorgaat. Een goede vervangingsstrategie, waarbij schoksgewijze

veranderingen zo veel mogelijk worden voorkomen, is daarbij cruciaal. De Restauratieladder wordt ingezet voor het afwegen en motiveren van nieuwe toevoegingen.

Het oorspronkelijke script kan worden afgeleid uit de huidige situatie, cultuurhistorische onderzoeksrapportages, kaarten, foto's, schilderijen en archiefstukken, maar vanwege de weerbaarheid van de parken of de groeiende stroom bezoekers is er ook (bepakt) ruimte voor nieuwe interpretaties en nieuwe vertalingen.

De toeschouwers veranderen ook: de huidige en toekomstige bezoekers (en aantallen) hebben andere levens, wensen en verlangens dan die van 20, 50 of 100 jaar geleden.

Sommige elementen (zoals het beukenhallenbos) spelen een hoofdrol: die moet je koesteren en dat betekent soms uiteindelijk ook stevig vernieuwen. Positie, vorm en samenstelling komen hier heel nauw samen. Soms is de waarde van een element (zoals een laan of een clump) belangrijker dan de waarde van zijn onderdelen (de individuele bomen) en is een pijnlijke ingreep nodig om het element voor toekomstige generaties te behouden. Andere parkelementen (zoals de beplanting op de barokke terrassen) spelen een bijrol, daar kun

Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem, gelegen langs het dal van de Jansbeek

je flexibeler mee omgaan. Parkelementen (met parkruimte eromheen) zoals lanen, boomgroepen langs de vijverpartijen of een mooie solitair zijn weliswaar zorgvuldig gekozen, maar zijn iets flexibeler in hun ruimtelijke rol, en zijn daarmee vrijer te transformeren zolang dit in de geest van het parkontwerp gebeurt.

Het spel van massa en ruimte, van zichtlijnen en enscenering, dient goed te worden geregisseerd. Een regisseur of beheerder moet het script kunnen dromen en het ruimtelijke spel goed beheersen, en moet ook goed weten wat de (on)mogelijkheden zijn en rekening houden met de technische kant van het onderhoud. En heel belangrijk: hij of zij moet een lang commitment hebben: in de tijdsduur van het trage theater is een periode van 10 jaar kort.

Neem de tijd: strategie voor verjonging en herstel

Groen heeft onderhoud nodig. In de bossen vallen gaten door stormen of doordat bomen afsterven door ouderdom. Vooral op een terrein zo groot als de parken. Dit is een kans om de weerbaarheid/gezondheid van de bossen te verbeteren. Gaten in beukenhallenbossen luiden vaak het begin in van een nieuwe levensfase. Door hier te sturen op bomen die een ecologische waarde toevoegen aan de bossen ontstaat een gezonder bos dat beter bestand is tegen bedreigingen als hitte en droogte. De strategie voor het herstel van beplanting, hangt samen met het maken van een faseringsplan. Het is belangrijk om de herstel-/herplantmaatregelen uit te zetten in de tijd, zodat niet in korte tijd op één plek vaak de schop in de grond moet en schoksgewijze veranderingen zo veel mogelijk worden voorkomen. Herstel en vernieuwing is een proces dat altijd doorgaat.

Clumps worden waar nodig aangevuld en daar waar laanbeplanting grotendeels is afgestorven ontstaat de kans om deze opnieuw in zijn geheel aan te planten.

De drie parken zijn prachtig, maar ogen op sommige plekken wat versleten. Naast herstel/beheervoorstellen voor groene elementen is het dus ook van belang om de ‘harde’ elementen van het park te herstellen, zoals trappen, oevers, bruggen, hekwerk, speelplekken, wegen en meubilair.

2. Parkbezoekers: draagkracht vergroten en zoneren.

Park Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem zijn al lange tijd zeer geliefde stadsparken. Met natuurlijk oneindig veel dank aan de stichters van de landgoederen en de doortastendheid van mensen zoals directeur gemeentewerken J.W.C. Tellegen. Laten we ook de toenmalige gemeenteraad in dit rijtje niet vergeten, die bereid was om in 1899 een groot deel van het landgoed Sonsbeek aan te kopen en open te stellen voor publiek. Het aantal parkbezoeken zal – zeker met de verwachte toename van de bevolking van Arnhem naar 169.000 in 2030 – groter worden. Dat geeft niet alleen druk op het park, ook is de vraag in hoeverre het park nog aansluiting heeft bij de wensen van die mensen, en in hoeverre deze die wensen kan faciliteren. Daaraan kan grofweg worden gewerkt in twee sporen:

- Draagkracht vergroten: meer bezoekers betekent vaak meer slijtage. Er zal moeten worden verkend hoe de slijtage kan worden beperkt, bijvoorbeeld door sommige onderdelen eerder te vervangen, door op de drukste plekken andere materialen toe te passen of de draagkracht van bijvoorbeeld gazons te vergroten
- Zoneren: het is wenselijk om de bezoekers meer te spreiden over de drie parken, zodat de druk minder op Sonsbeek komt te liggen. Enige realiteitszin is daarbij natuurlijk wel van belang, gezien de ligging van Sonsbeek ten opzichte van het centrum en de nabije

Sonsbeek tijdens de droge zomer van 2019

woonwijken. Maar dit is te regisseren door nieuwe bestemmingen te ontwikkelen in Zijpendaal en Gulden Bodem, die iets te bieden hebben voor het toekomstige publiek en passen in het park. De Steile tuin op de voormalige moestuin is een mooi voorbeeld van een geslaagde recente toevoeging: de midgetgolfbaan die in de 20e eeuw in de moestuin is aangelegd was gedateerd en is als steile tuin weer een nieuwe bestemming in het park geworden. Zo zouden ook de locatie van het verdwenen jachthuis en de oude moestuin van de Gulden Bodem een interessante nieuwe bestemming kunnen worden, passend binnen het gelaagde historische parkenlandschap.

De entrees naar de parken maken deel uit van het tuinontwerp veelal nog daterend uit de landgoedtijd.

De kwaliteit van entrees naar het park is heel wisselend. Sommige entrees zijn prachtig (Sonsbeekkwartier/St. Marten en de Burgemeesterswijk), andere zijn onder de maat (olifantenpaadjes in Zijpendaal en Gulden Bodem) omdat de vormgeving niet is afgestemd op het tuinontwerp. Ook zijn sommige entrees verrommeld met parkeerplaatsen en reclameborden (Paviljoen). De entrees van het park hebben dus een opknapbeurt nodig. Dat geldt eveneens voor verbindingen naar het Rijnstate. Hier ligt een kans om een mooi wandelommetje mogelijk te maken vanuit het ziekenhuis.

3. Vier parksferen als onderlegger voor beleving met een toekomststrategie.

Om naar klimaat-toekomstbestendige parken toe te werken en tegelijkertijd hun erfgoedkwaliteiten in stand houden, hebben we een strategie ontwikkeld die hitte, droogte en wateroverlast tegengaat, en biodiversiteit vergroot. Daarbij onderscheiden we voor de drie parken - die voelen als één geheel - vier parksferen. Elk met een eigen 'repertoire' aan inrichtingselementen. Het niveau van beheer en onderhoud is afgestemd op de beoogde sfeer en identiteit.

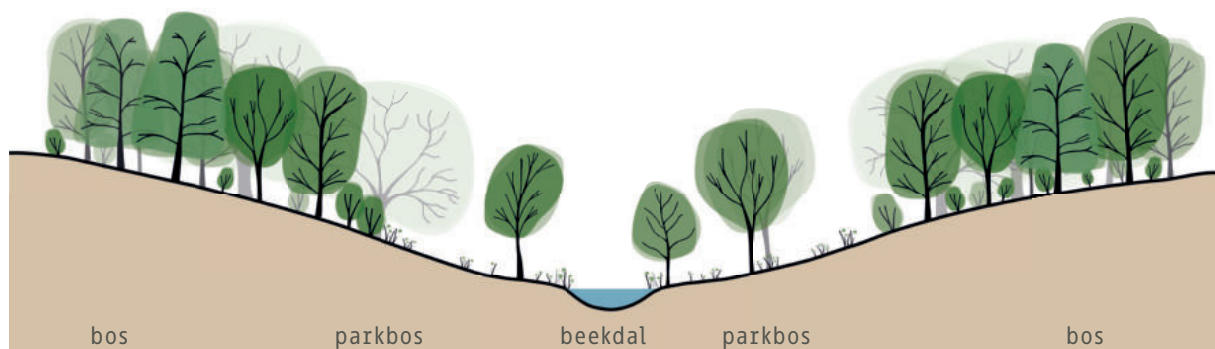
Het beekdal. De lage delen in het stuwwallenlandschap vormen het beekdal van de Jansbeek. Dit beekdal is bepalend voor de ruimtelijke hoofdopzet van de drie landgoederen en is uitgesproken ontworpen: met zichtlijnen, coulissen, slingerende paden en vloeiende waterpartijen. Het beekdal is een aangename dwaalwereld met een afwisselende wandeling door fraai gevormde ruimtes en verrassende doorkijkjes. In de intensieve parkzone wordt een cultureel beeld nagestreefd, waarbij het tuinhistorische beeld het belangrijkste kader is, met een intensief beheer. Hier motiveren we keuzes vanuit een fraai beeld, afwisseling in kleur, zichtlijnen, mooie vormgeving en eenheid in materialisatie. We behouden en herstellen de grondwaterstand, de waterkwaliteit en de bergingcapaciteit. Een groot deel van de graslanden in het beekdal wordt ontwikkeld als kruidenrijk grasland om de biodiversiteit te vergroten.

Het Parkbos. Het bos van Sonsbeek in de beekdalzone en rondom het hertenkamp, Witte Villa en de Steile Tuin, de bossen in de beekdalzone van Zijpendaal en de zone om de monumentale kastanjes op Gulden Bodem zijn bestemd als parkbos. Het parkbos is een door mensen gestuurd bos: het is

aangeplant, verzorgd en gedund. Dit beeld van zware oude bomen moet zoveel mogelijk en zolang mogelijk behouden blijven. Het parkbos dient een 'verzorgd' aanzien te hebben zonder zichtbaar dood hout. Het streefbeeld mag niet worden aangetast. We streven naar meer menging van boomsoorten (zie pag.28) om de biodiversiteit te vergroten. Het is wenselijk om nieuwe boomsoorten te planten die bestand zijn tegen hitte en droogte.

De bossen. Het park wordt omsloten door bos waarin de beuken een hoofdrol spelen. Het bos ligt vooral op de hogere delen en zorgt voor afscherming van park en omliggende wijken. In het bos staat het beschermen en waar mogelijk ontwikkelen van biodiversiteit, voorop. We maken waar mogelijk 'klimaatsslimme' bossen: bossen met een minder monotone samenstelling en met een bosbodem en soortensamenstelling die beter bestand zijn tegen droogte, en met gradiëntrijke bosranden.

Landschappelijke kamers. De weides en akkers bij de Schelmseweg en rond de watermolen zijn van grote waarde voor de beleving van de gebruiksgeschiedenis van de landgoederen. De openheid van deze landschappelijke kamers blijft behouden. Daarbij wordt de landschappelijke waarde versterkt met bijvoorbeeld vee en bloemrijke weides met soms een rijke kruidenvegetatie en soms lage heggen. Dit vergroot de biodiversiteit, verbetert de bodem en vangt hemelwater beter op tijdens piekbuien. De landschappelijke kamers worden ontwikkeld tot natuurinclusieve landbouw (we denken hierbij aan stroken landbouw met lage gewassen), en schoonheid als nevendoelelstelling. De bosranden worden verfraaid en vormen een duidelijke begrenzing van de ruimte. Landbouw en (padgebonden) recreatie gaan hand in hand, zoals dat eeuwenlang is geweest in het multifunctionele landgoederenlandschap.

Stem beheer en onderhoud af op sfeer, identiteit en gebruiksintensiteit

Vier parksferen

Principetekening van de vier park-sferen

De Boerderij

Sonsbeek

Paviljoen

boswachtershuis

De Palatijn

Witte Villa

Watermuseum

Molenplaats/
Witte Molen

Apeldoornseweg

Zippenhulkenweg

Themakaarten en inzooms die deze visiekaart nader toelichten staan in het vervolg van het rapport. Respectievelijk vanaf pag. 22 en pag. 54

De Boerderij

Sonsbeek

Paviljoen

boswachtershuis

De Palatijn

Witte Villa

Watermuseum

Molenplaats/
Witte Molen

Apeldoornseweg

Zijpenlaanweg

AANPAK PER THEMA

AANPAK PER THEMA

Op naar toekomstbestendige parken

De route naar duurzame parken die zijn voorbereid op een toenemend aantal bezoekers, (veranderende) recreatiebehoeften, een veranderend klimaat, en de behoefte aan verkoeling in de stad en aan een grotere biodiversiteit, worden uiteengezet aan de hand van negen thema's. Ieder thema beschrijft in grote lijnen het beoogde toekomstbeeld. In de themakaarten zijn de maatregelen en voorstellen meer in detail opgenomen.

- 1** De parkarchitectuur is de basis
- 2** De ruimtelijke rol van beplanting
- 3** Vergroten van de biodiversiteit
- 4** Klimaatbestendige parken
- 5** Waterpartijen en sprengen
- 6** Open ruimten en weides
- 7** Padennetwerk en mobiliteit
- 8** Zonering en spreiding van het gebruik
- 9** Fraaie en duidelijke entrees

3.1

DE PARKARCHITECTUUR IS DE BASIS

De parkarchitectuur is een spel van doorzichten en verrassing, bijzondere objecten, enscenering, beslotenheid en open ruimtes

Panorama vanaf huis Zijpendaal richting Gulden Bodem

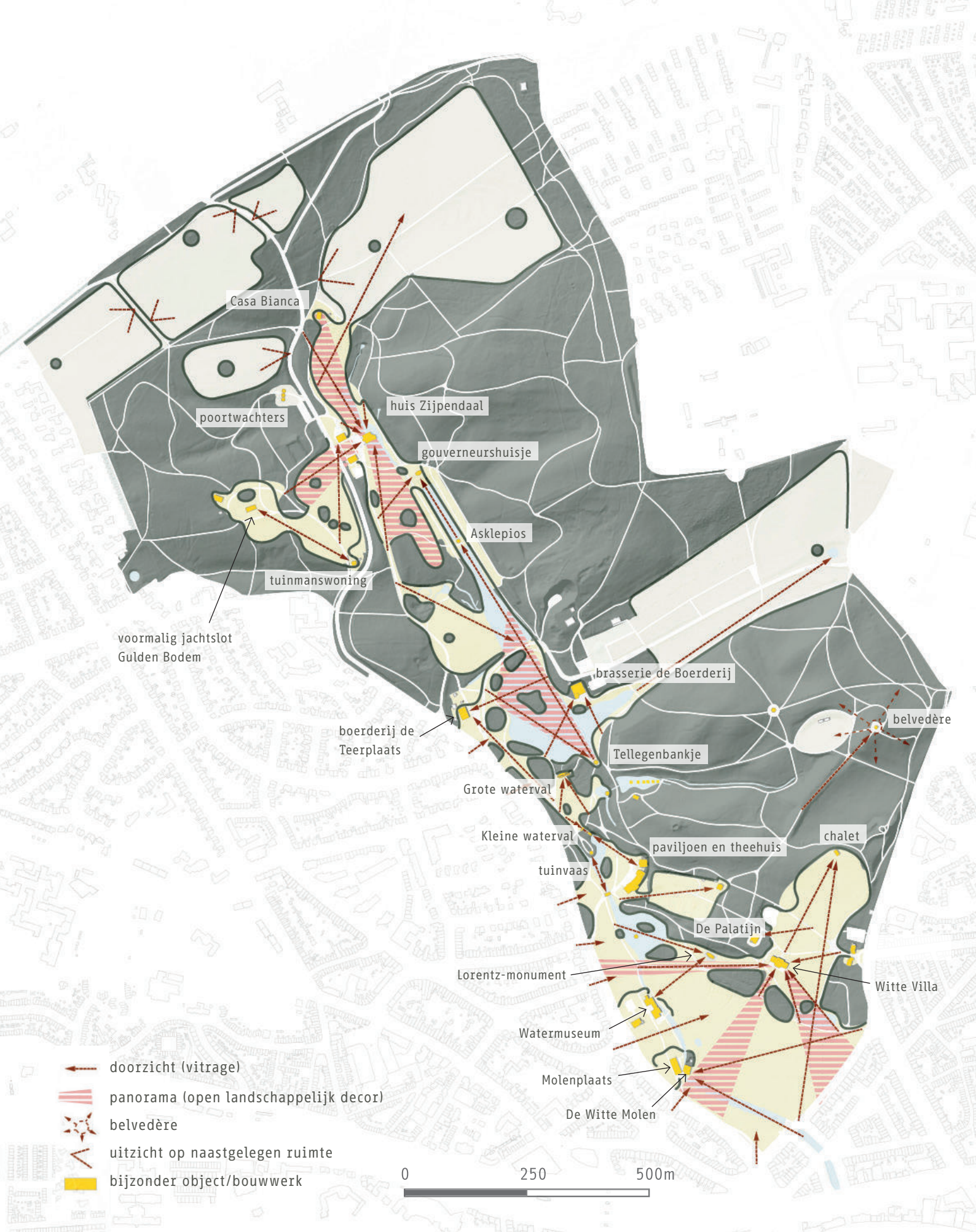
Doorzicht in Sonsbeek richting het theehuis

In het beheer van de drie parken staat het behoud van de landschappelijke en cultuurhistorische waarden voorop: de parkarchitectuur. De verschillende stijlperiodes in de ontwikkeling van de landgoederen zijn zowel in de gebouwen als de landschappelijke aanleg terug te vinden. Deze zijn voor inrichting en beheer leidend.

Een wandeling door het park is een geconstrueerde belevenis. De wandelaar beweegt van ruimte naar ruimte, en onderweg ontvouwt zich een afwisseling van dicht bos, open ruimtes, bijzondere objecten en lange vergezichten. Paden, beplanting en objecten zijn heel precies bedacht, en worden behouden en onderhouden.

We onderscheiden twee soorten zichten, met elk eigen spelregels. **Panorama's** zijn landschapstaferelen die als een prachtig decor zijn ontworpen vanuit vaste belangrijke plekken: Stadsvilla Sonsbeek, huis Zijpendaal en het Tellegenbankje. Bij panorama's is het belangrijk om te zorgen voor een fraai decor zonder 'ruis'. De focus ligt op het groen, zonder dode bomen, maar met verzorgde en fraaie bosranden.

Bij **doorzichten** gaat het om 'glimpen' op een object of ruimte. Kunstwerken en zeker ook de erven spelen hierbij een belangrijke rol. Het ensemble van gebouwen met de daarbij horende visueel ruimtelijke kenmerken is een centraal onderdeel van de tuinhistorische kwaliteit. Beeldbepalende veranderingen dienen passend te zijn in de parkarchitectuur. De wandelaar beweegt zich over een pad, en vangt tussen de beplanting door zo nu en dan een glimp op van een bouwwerk of bijzondere boom, of naar een achterliggende ruimte. Bij doorzichten is het belangrijk dat wordt gezorgd voor een fraai en open beeld vanaf het pad. Een doorzicht ligt niet per se op een vaste plek, hier kan flexibeler mee worden omgegaan in het beheer.

Doorzichten en panorama's

3.2

DE RUIMTELIJKE ROL VAN BEPLANTING

Boomgroep zonder ondergroei zorgt voor zicht op de Grote Vijver

De 'poortwachters' van Gulden Bodem: een bijzonder ensemble

Bronbos Zijpendaal: bos met hoge natuurwaarde

Beplanting vormt de belangrijkste bouwsteen van een park. Struiken en bomen zorgen voor verhulling, beschutting, ze kaderen ruimtes in, en zorgen voor een vitrage met doorzichten. In de architectuur van een park is beplanting daarom heel precies toegepast. Op de kaart en in de matrix staat per element aangegeven welke beplantingstypen er zijn, met per type een beschrijving van het beoogde ruimtelijke beeld, en van het daarop afgestemd beheer.

Binnen de parken liggen enkele lanen in het bos. Herstel van lanen in een bos ligt zeer gevoelig. Volledig laanherstel naar de oorspronkelijke staat heeft op de meeste plekken een te grote impact, omdat het voor goede groeiomstandigheden nodig is om aan beide zijden van de laan circa 25m vrij te kappen. Alleen langs een deel van de Engelselaan en de Cederallee kan laanherstel zonder al te grote offers worden gedaan. Vanwege de klimaatverandering zal het soms verstandig zijn om voor de nieuw aan te planten lanen andere boomsoorten te kiezen dan oorspronkelijk aangeplant. Het is van belang dat er bij de soortkeuze voor wordt gezorgd dat de bomen een vergelijkbaar monumentaal beeld gaan opleveren als de beuk. We denken daarbij vooral aan linde. De lindeboom kan fraai uitgroeien tot een monumentale laan-boom, maakt de laan beter beleefbaar en heeft daarnaast een goede invloed op de gezondheid van de bosbodem en een hoge ecologische waarde. De barokke laan op Zijpendaal is een uitzondering. Dit parkelement is uniek in Nederland en is in de overwegend in landschapsstijl aangelegde parken een belangrijk authentiek stijlelement uit de (oudere) barokke stijlperiode, en wordt geheel hersteld. Fors ingrijpen is hier noodzakelijk omdat de terrassen zijn geërodeerd, er gedeeltelijk al veel uitval van bomen is waardoor het laanefect verdwijnt, en de terrassen gedeeltelijk zijn overwoekerd.

In het beekdal staan her en der solitaires met een bijzondere kleur of vorm. Hier kunnen spaarzaam nieuwe bomen worden aangeplant, mits met respect voor parkarchitectuur.

In de parken maken we een onderscheid tussen 'bos' en 'parkbos'.

Het streefbeeld van het parkbos is gestileerd en esthetisch met fraaie en schone randen zonder zichtbaar dood hout. De rest van het bos oogt natuurlijker; dood hout mag daar bijvoorbeeld blijven staan of liggen.

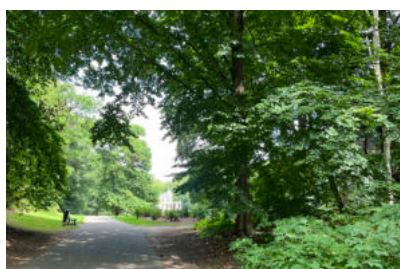
Beheereenheden beplanting

Sortiment en streefbeeld is afhankelijk van de ruimtelijke rol in het geheel

Parkbos / clumps

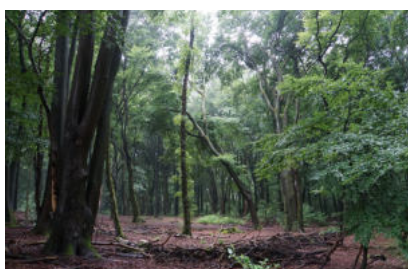
Boomlaag met bijv. zomereik, gewone beuk, haagbeuk, gewone esdoorn, noorse esdoorn, iep, linde. Struiklaag met bijv. vlier, cornus, boerenjasmijn, spirea

Beukenbos

Boomlaag met overwegend gewone beuk

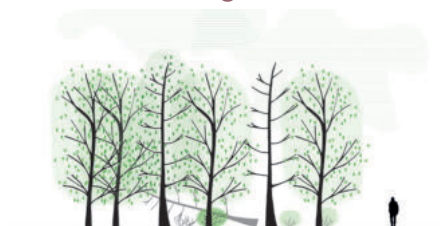
Dicht bos

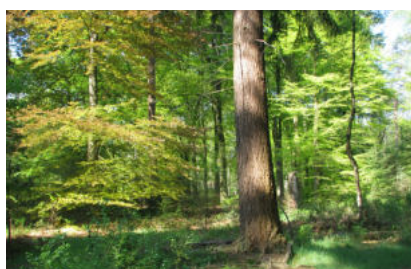
Boomlaag zoals parkbos/clump, aangevuld met wintergroene ondergroei zoals hulst, taxus, rhododendrons, mahoniestruik

Gemengd bos

Streven naar structuurvariatie en menging.

Verfraaide bosrand

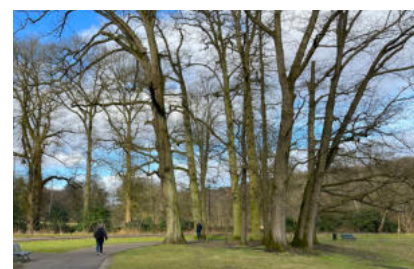

Soorten zoals parkbos/clump, aangevuld met soort met bijzondere kleur, bloei, vorm, bijv. tamme kastanje, paardenkastanje, tulpenboom, trompetboom, rode beuk, moerascipres, ceder, mammoetboom, amberboom, vaantjesboom, magnolia, kansenboom, toverhazelaar, hibiscus, ranonkelstruik, schijnbeuk, sierkers, sering, sneeuwbal, weigelia

Boomgroep

Parkbomen zonder ondergroei, soms gemengd, soms één soort, bijvoorbeeld eik, linde, (rode) beuk

Boomgaard

De boomgaard bestaat uit oude fruitrassen

Bomenlaan

De meeste lanen bestaan uit beuk. Soms afgewisseld met eik. Op enkele plekken is laanherstel met linde mogelijk. Een stevige boom die lang meegaat, met een vergelijkbare kroonvorm. Het beeld blijft monumentaal.

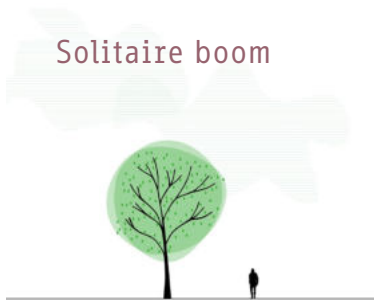
Wildwal

De wildwal bestaat historisch gezien uit eiken die regelmatig worden afgezet (hakhout)

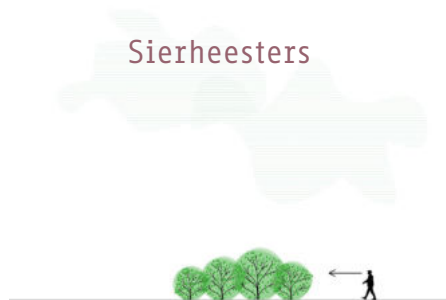
Solitaire boom

Parkbomen met bijzondere kroon, bloei, blad. Bijvoorbeeld eik, beuk, tulpenboom, moerascipres, linde, kastanje, ceder, amberboom, magnolia, katsuraboom

Sierheesters

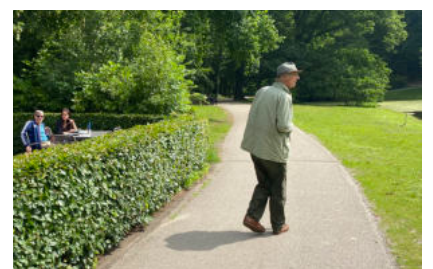
Heesters met sierwaarde, zoals rhododendron, hortensia, azalea

Haag/heg

Geschoren haag (intensief) / heg (extensief) van bijvoorbeeld liguster, beuk, haagbeuk, esdoorn, taxus

3.3

VERGROTEN VAN DE BIODIVERSITEIT

Zorg voor maximale biodiversiteit, binnen de kaders van de parkarchitectuur

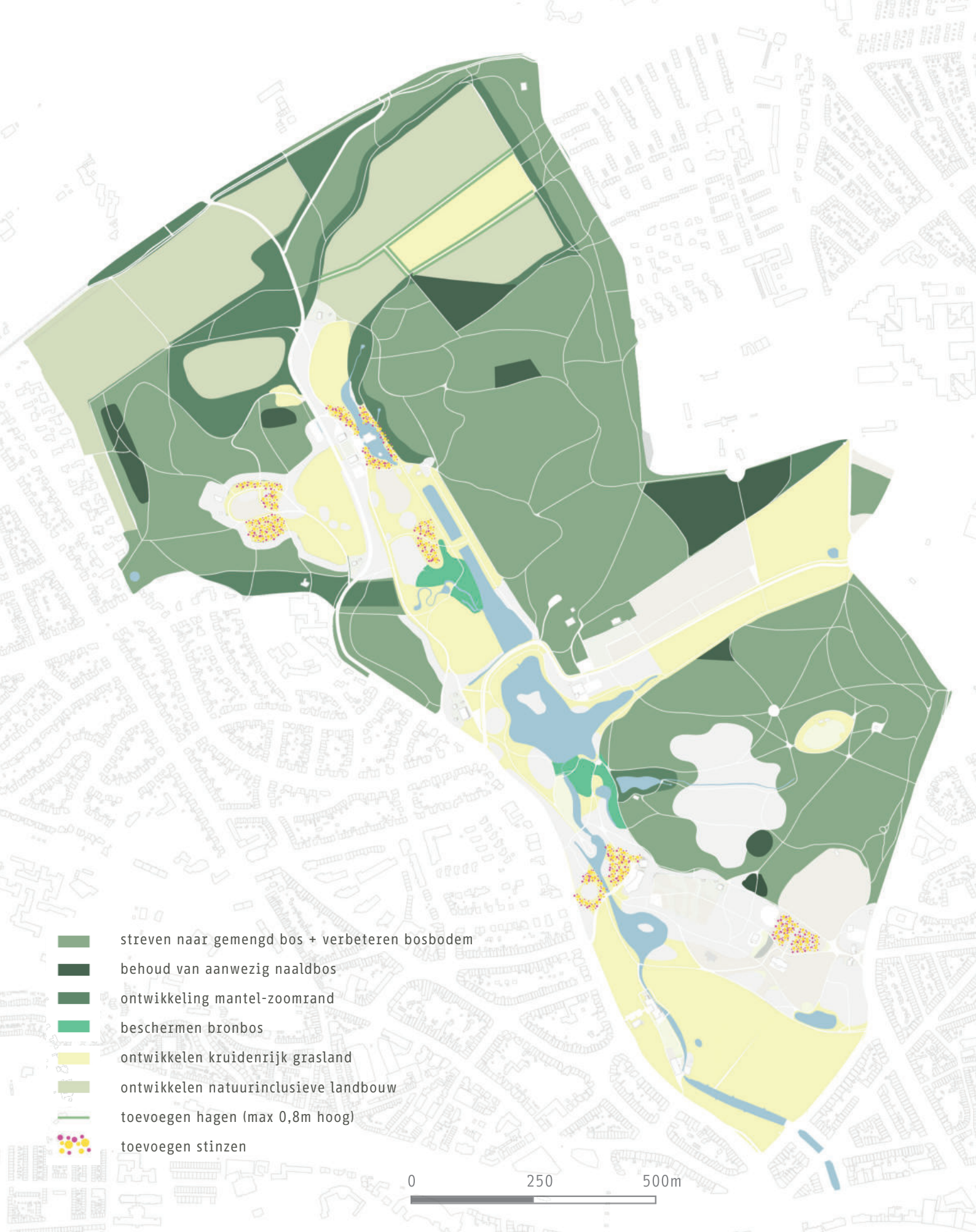
De natuurweide van Sonsbeek: specifieke natte natuurwaarden

In het park: zorg ervoor dat er geen dood hout in het zicht is, maak verfraaide soortenrijke randen

Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem zijn van grote waarde voor de biodiversiteit. De parken kennen veel verschillende habitats en dier- en plantensoorten die hiermee samenhangen, want er is veel variatie op een kleine afstand: van hoog naar laag, van droog naar nat, van voedselarm naar voedselrijk. Er is daarnaast ook veel variatie in terreintypen: bos, bosranden, struwelen, hagen en sierheesters, weiden en akkers, bloemrijke graslanden. De Jansbeek, bronbossen en moerasweide worden gevoed door kwelwater. Het zijn ecosystemen die afhankelijk zijn van goede waterkwaliteit. De parken zijn onderdeel in het Gelders Natuurnetwerk (GNN) en de beek heeft een SED-functie (Specifieke Ecologische Doelstelling). Dat brengt verplichtingen met zich mee voor instandhouding en verbeteren van natuurkwaliteiten van (bron)bossen en bosranden en biotopen voor vlinders, reptielen en amfibieën. De indeling van het gebied in beekdal, bossen en landschappelijke kamers is richtinggevend voor de manier waarop wordt ingezet op het vergroten de biodiversiteit.

In het **beekdal** is de parkarchitectuur leidend: een fraai parkbeeld met een verzorgd voorkomen, zoals beschreven in het vorige thema. Binnen het kader van de parkarchitectuur wordt maximale biodiversiteit nagestreefd. In het beekdal liggen enkele plekken met specifieke natte natuurwaarden zoals bronbossen en kwelplekken. Deze plekken worden beschermd (grondwaterstand, waterkwaliteit en morfologie) waar mogelijk versterkt (beschreven in thema 4 en 5). Met uitzondering van de ligweides worden grasweides ontwikkeld als kruidenrijk grasland, en beheerd in de vorm van extensief maaien, hooilandbeheer of extensief beweiden (zie thema open ruimtes). Dit verbetert de biotoop voor vlinders, wilde bijen en andere insecten. De weides rondom het gebouwensemble van Watermuseum/witte watermolen in Sonsbeek worden ten zuiden van het wandelpad omgevormd tot kruidenrijk grasland.

In de beek zelf wordt de waterkwaliteit verbeterd door het toevoegen van water- en oeverplanten, ten behoeve van het beekleven (zie ook hoofdstuk 3.5).

In het **parkbos** staat de architectonische kwaliteit c.q. de belevingswaarde voorop; daarbinnen wordt gestreefd naar het vergoten van de biodiversiteit. In de overige **bossen** staat het vergroten van de biodiversiteit voorop, met daarbinnen soms ontworpen elementen (lanen, bouwwerken, plekken etc). We gaan uit van natuurvolgend bosbeheer: bossen die aansluiten bij natuurlijke processen, meer water vasthouden, meer organische stof in de bodem, en waarin wordt gestreefd naar structuurvariatie en menging van soorten. Doel is om het bos duurzaam in stand te houden, en de rust-, schuil- en broedgelegenheid hier voor broedvogels en kleine zoogdieren te herstellen. Daarbij speelt in de bossen dat beuken het op plekken aan het winnen zijn van dennen en eiken. Om de veerkracht van dit beukenbos sterker te maken, werken we de komende jaren toe naar meer gemengd en structuurrijk bos, door gericht te dunnen, en waar mogelijkheden ontstaan voor bosverjonging, in te zetten op aanplant van andere soorten dan beuken. Een deel van het beukenbos in Sonsbeek houden we als hallenbos in stand (zie kaart p27). De biodiversiteit wordt in de bossen ook verhoogd door minimaal 10% van de te vellen bomen als dood hout in het bos achter te laten, door de (sponswerking van de) bosbodem te verbeteren, en door bodemdichting te voorkomen

door berijden met machines tot het uiterste te beperken. De hoeveelheid dood hout is variabel en afhankelijk van het type, de leeftijd, de functie en de locatie van het bos. Een specifieke maatregel is takkenrillen parallel aan de hogtelijnen leggen om oppervlakkige afstroming met zand te voorkomen. In het '**parkbos**' is zichtbaar dood hout in de buurt van de paden ongewenst.

In de **landschappelijke kamers** wordt ingezet op natuurinclusieve en biologische landbouw en/of initiatieven voor duurzame natuurinclusieve stadslandbouw. Op deze wijze krijgt eeuwenlang agrarisch gebruik een duurzame toekomst binnen de parken (zie hoofdstuk 3.6). De aangrenzende bosranden worden structuurrijker gemaakt, (met behoud van een duidelijke rand) voor vlinders, vogels en kleine zoogdieren.

De natuurwaarde en natuurbeleving op drukker bezochte plekken worden versterkt door stinzen aan te planten in graslanden en bossen. Stinzen worden voornamelijk aangeplant rond historische gebouwen en centrale plekken van de drie landgoederen. Stinzen passen goed in de landschapstijl die zo kenmerkend is voor de drie parken.. Bestaande en nieuwe tuinen, zoals de Vlindertuin aan de Parkweg of de Steile tuin in Sonsbeek, hebben een insectenvriendelijk beheer of er worden drachtplanten gebruikt die de biodiversiteit bevorderen.

In de bossen staat het vergroten van de biodiversiteit voorop: er wordt gestreefd naar meer structuurvariatie en menging.

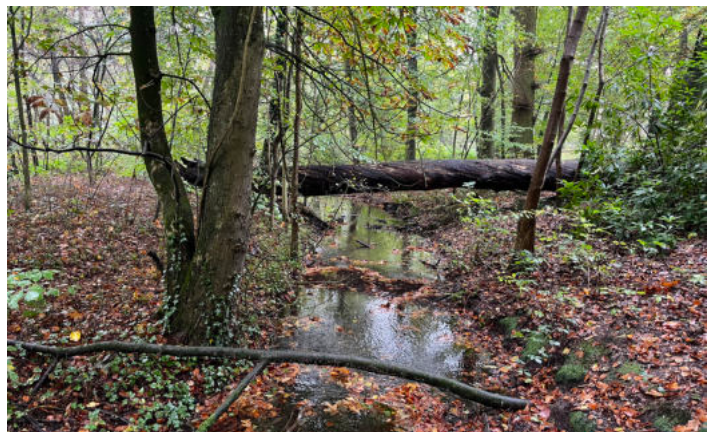
Ontwikkel de landschappelijke kamers met natuurinclusieve landbouw

Vergroot de natuurwaarde van de kruidenrijke graslanden

Natuurvolgend bosbeheer: bossen die aansluiten bij natuurlijke processen, meer water vasthouden, meer organische stof in de bodem

Versterk en bescherm de bronbossen

3.4

KLIMAATBESTENDIGE PARKEN

Vergroot de bergingcapaciteit

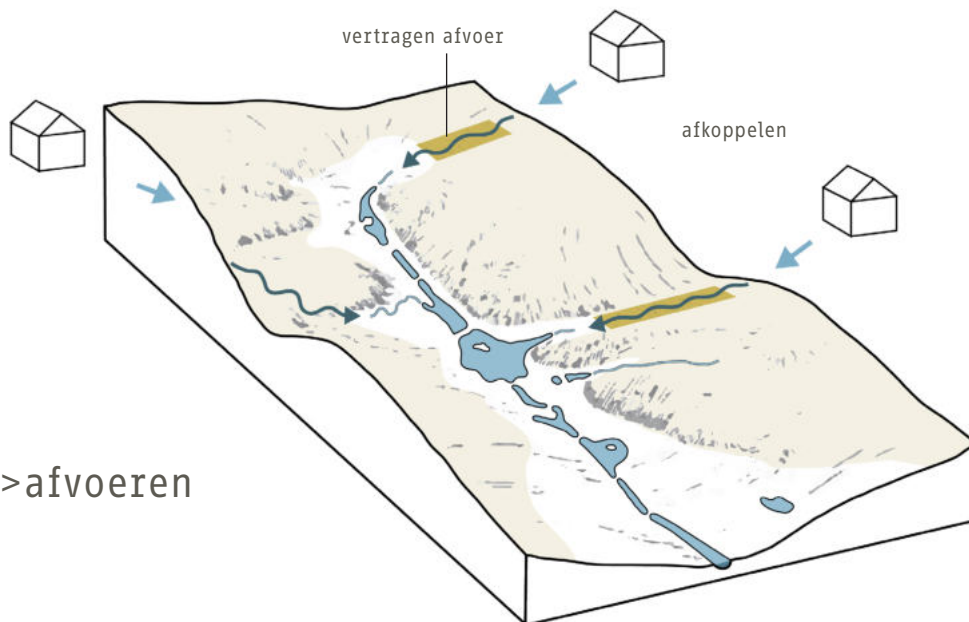

Vang het regenwater van de hogere delen op

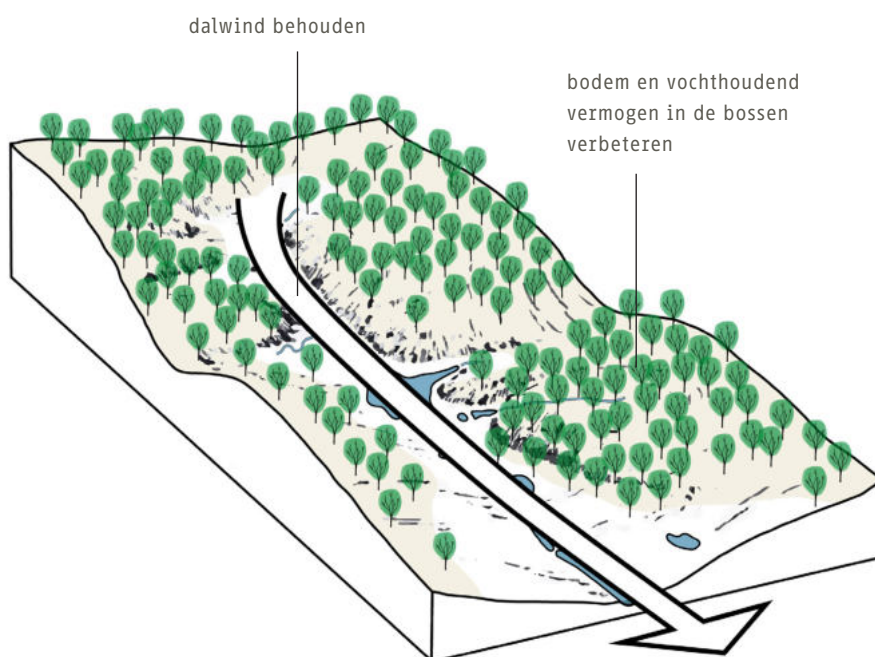
De parken moeten worden aangepast aan het veranderende klimaat en kunnen van betekenis zijn in de gevolgen van de klimaatverandering voor de stad. In 2020 is in het rapport 'Groen, slim en samen: strategie klimaatadaptatie Arnhem, 2020' een serie maatregelen voorgesteld die aan deze ambitie tegemoet komen. Voor de parken gaat het in essentie om maatregelen tegen hitte, droogte en wateroverlast.

We willen toewerken naar een duurzame waterhuishouding, door het water waar mogelijk vast te houden, te vertragen en te bergen, met name in de hogere delen. Het streven is om regenwater in omliggende wijken verder af te koppelen van het riool en via in de parken te infiltreren in de bodem of te borgen in laagtes. We vangen het regenwater van de hogere delen op, of houden het daar zo lang mogelijk vast om overlast in lagere gebieden te beperken. Om het park als koelteplek te behouden, is het van belang dat er geen toename is van verharding, en waar mogelijk (asfalt)verharding te verwijderen of te vervangen door halfverharding. Bij vervanging van solitaire/groepen bomen dienen droogteresistente soorten te worden gekozen. Ook de waterkwaliteit kan door een aantal maatregelen worden verbeterd, bijvoorbeeld door het toevoegen van waterlelies, fonteinen en cascades, maar ook door uitspoeling van vervuild water tegen te gaan, bijvoorbeeld met een meer natuurinclusieve wijze van agrarische bedrijfsvoering. Ook beperken van ganzenpopulatie in verband met waterkwaliteit is noodzakelijk. We werken hieraan samen met het Waterschap.

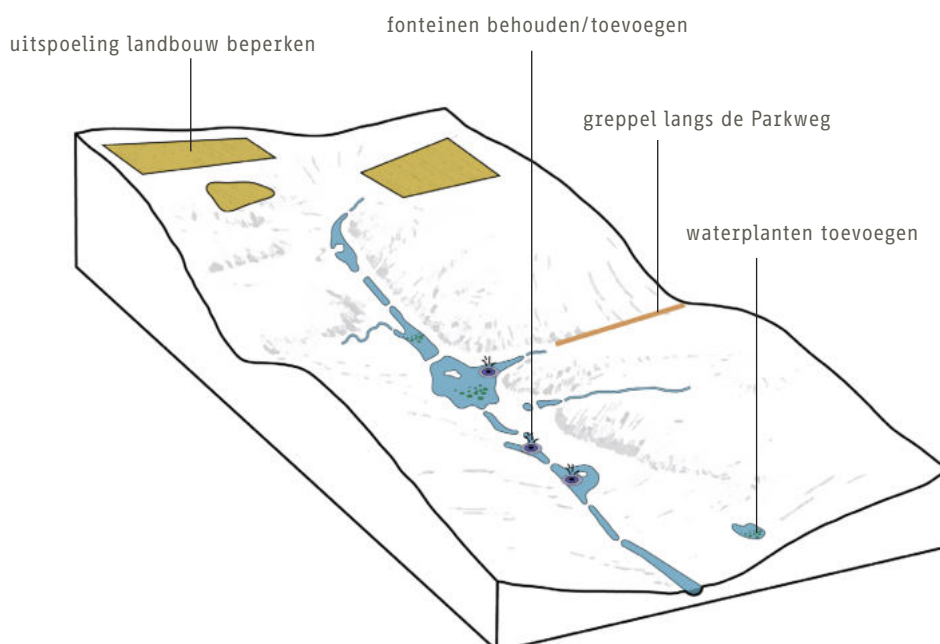
**Verduurzamen
watersysteem:
vasthouden>bergen>afvoeren**

**Koelteplekken
behouden**

**Waterkwaliteit
verbeteren**

3.5

WATERPARTIJEN EN SPRENGEN

Werk aan een duurzame waterhuishouding binnen de kaders van de parkarchitectuur

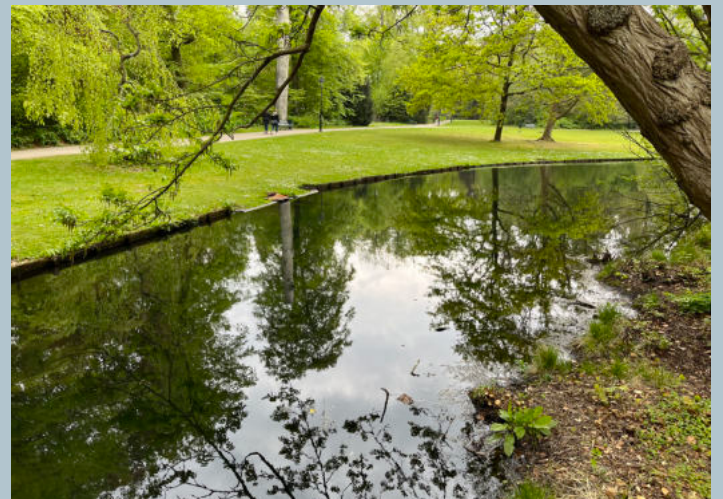

Enkele bruggen verdienen een kwaliteitslag

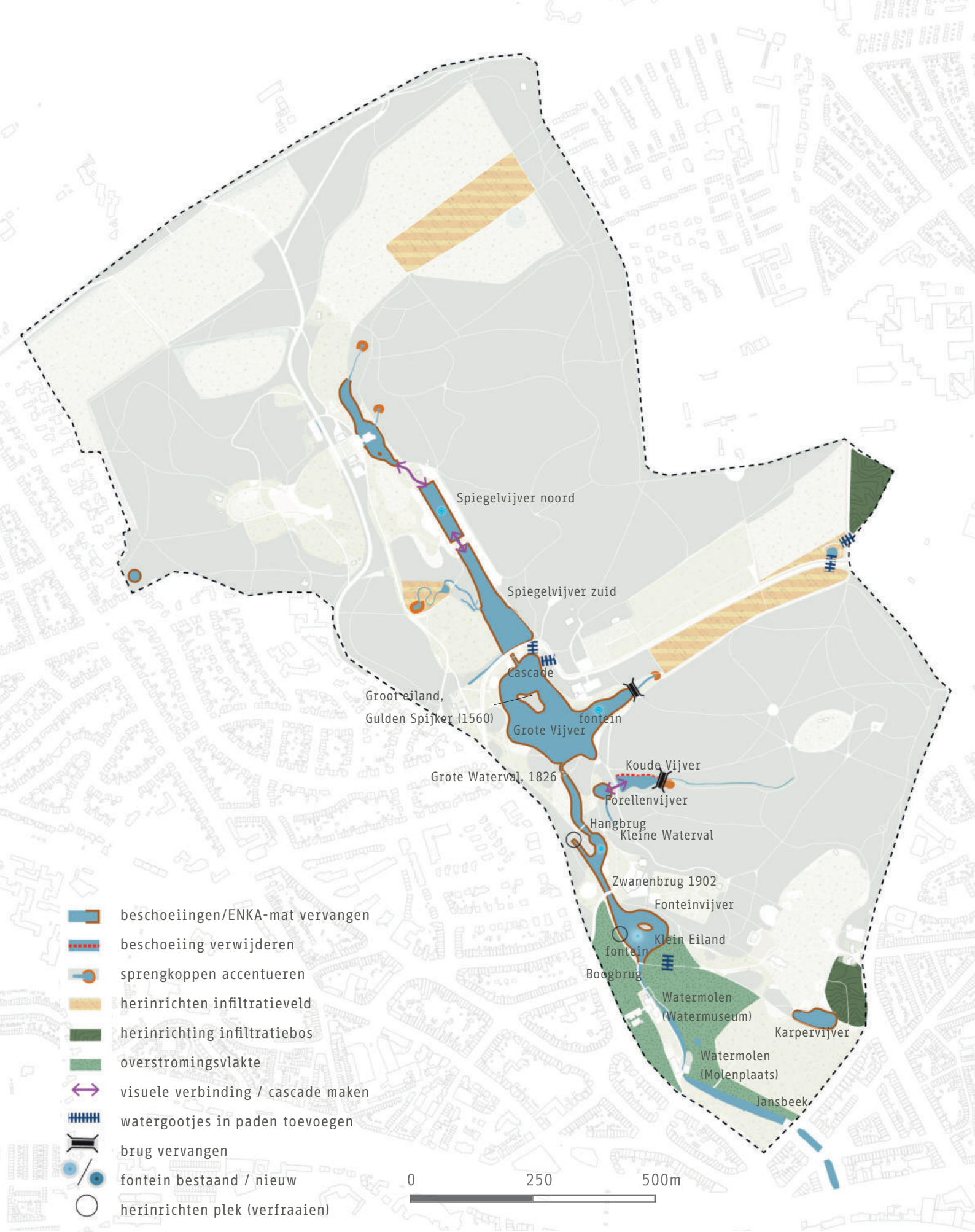

Maak hoogteverschillen zichtbaar, bijvoorbeeld met een cascade

Water speelt een belangrijke rol in het parkontwerp van met name Zijpendaal en Sonsbeek. De Sint Jansbeek, een sprengbeek die in de hoge parkdelen ontspringt, vindt zijn weg door de parken, via het stadscentrum richting de Neder-Rijn. De beek is met twee (in het verleden meer) watermolens enerzijds utilitair, en anderzijds een sierelement in de vorm van een stelsel van fraai ontworpen waterpartijen in landschapsstijl. Het water heeft de afgelopen tijd veel aan kwaliteit ingeboet: beschoeiingen zijn versleten en de waterkwaliteit is slecht vanwege de uitspoeling vanuit de aanliggende landbouwkavels, wegwater, watervogels en hondenpoep. Een aantal verbeteringen is nodig: de beschoeiingen worden hersteld met respect voor de sierlijke belijning van de Engelse landschapsstijl. Bijzondere elementen en enkele andere speciale plekken met hoge cultuurhistorische waarde zoals sprengkoppen en bruggen krijgen een kwaliteitslag. Op enkele plekken worden de vijvers sterker visueel met elkaar verbonden. De kwaliteit van het water wordt verbeterd door de aanvoer van vuil water aan te pakken en met kwaliteit-verbeterende maatregelen in de waterpartijen zelf, zoals het terugbrengen van twee fontein en waterlelies. Gezocht moet worden naar een meer natuurlijk talud (op plekken waar dat kan) met inachtneming van de cultuurhistorie, het behoud van de vorm van de vijvers. Hier wordt samengewerkt met het waterschap.

Beschoeiingen zijn op veel plekken aan vervanging toe. Lage beschoeiing met een sierlijke belijning is uitgangspunt.

Maatregelen waterpartijen en sprengen

3.6

OPEN RUIMTEN EN WEIDES

Ontwikkel natuur-inclusieve landbouw met meerwaarde voor parkbezoekers en voor natuur

Hooilandbeheer is passend bij het cultuurhistorische monument, en is goed voor de biodiversiteit (historische foto van Gulden Bodem)

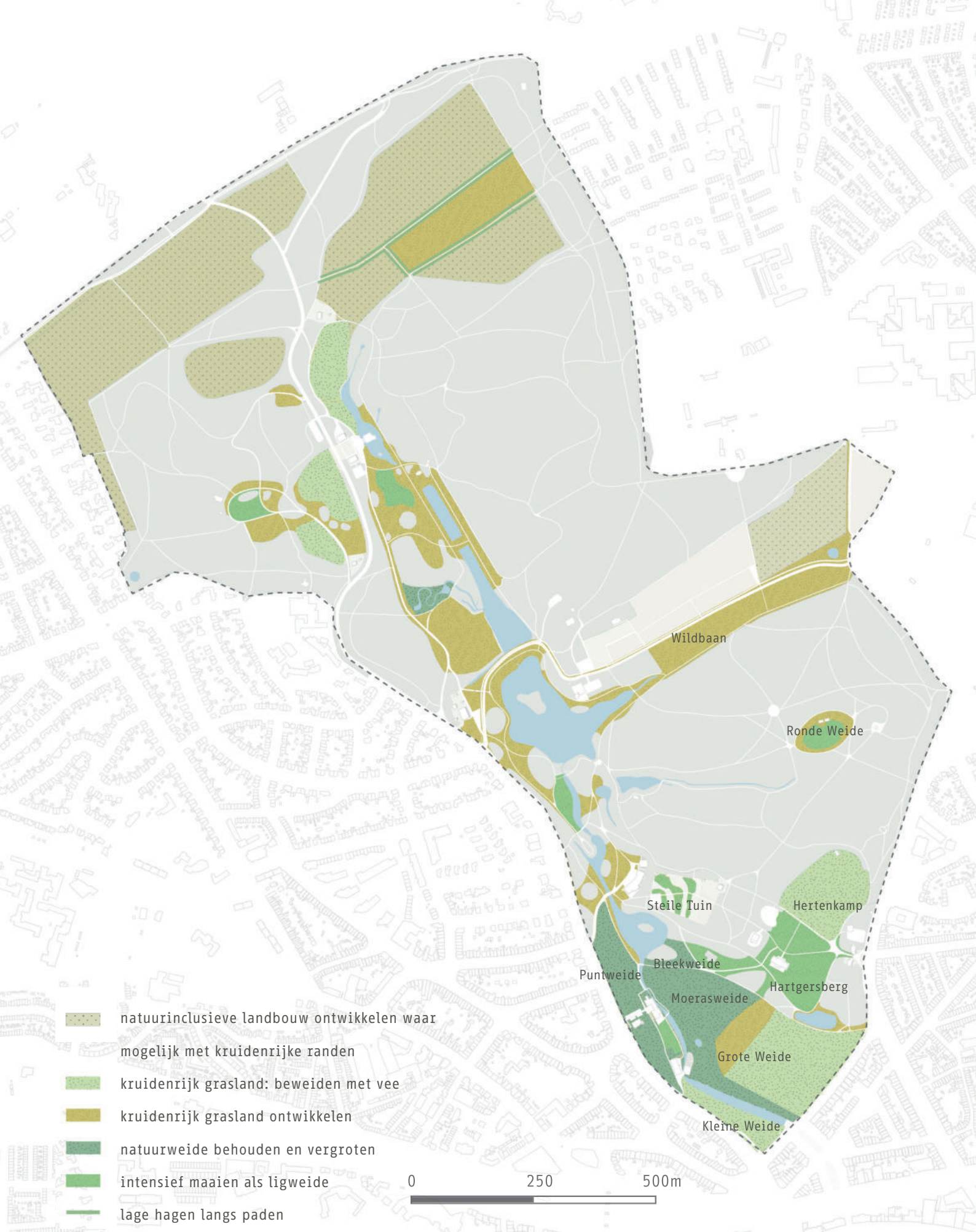
De akkers, de natuurweiden, de gazons en de veeweiden: alle open ruimtes die in de parken aanwezig zijn, zijn onderdeel van het ontworpen landgoederenlandschap. Er worden verschillende vormen van beheer gevoerd in de open ruimtes. Enkele weides worden beweid, zoals de Grote Weide van Sonsbeek: een uniek tafereel van koeien naast het stadscentrum dat minstens teruggaat tot de 16e eeuw!

De natuurweide tussen het Watermuseum en de Stadsvilla Sonsbeek - een prachtige weide met bijzondere planten zoals orchideeën, wordt gekoesterd.

In het geheel genomen wordt ingezet op het ontwikkelen van meer kruidenrijk grasland op plekken die nu als gazon worden beheerd. De basisgedachte is dat alleen op gerichte plekken waar ligweides gewenst zijn, intensief wordt gemaaid. Een smalle strook aan weerszijde van de paden wordt intensiever gemaaid, zodat het beeld verzorgd oogt.

Het streven is om de landbouwgronden om te vormen naar natuurinclusief beheerde gronden, waar principes van natuurinclusieve landbouw gelden (waaronder geen gebruik van kunst- en drijfmest, geen chemische bestrijdingsmiddelen, bodemherstel etc.). Hierbij valt te denken aan extensieve vormen van landbouw in de vorm van wisselteelt, strokenteelt of hooiland, maar geen hoog opgaande gewassen zoals maïs of een voedselbos. Het is belangrijk om het beeld van de weides, net zoals vroeger, open te houden.

Als pachtcontracten aflopen, stelt gemeente Arnhem als voorwaarde dat de grond natuurinclusief wordt bewerkt of gemeente Arnhem houdt het in eigen beheer. Waar mogelijk wordt agrarisch

Maatregelen open ruimten en weides

natuur- en landschapsbeheer toegepast, zoals het toevoegen van bloemrijke akkerranden. De gepachte grond kan worden benut met landbouw die goed past in het cultuurhistorische beeld met lage begroeiing om de openheid te behouden. Hoge gewassen zoals maïs zijn hier niet toegestaan. Ook kunnen landschapselementen als hagen en heggen, die bijdragen aan zowel een klimaatadaptieve inrichting als de biodiversiteit en vanuit cultuurhistorisch perspectief interessant zijn, worden toegevoegd langs de paden.

Initiatieven voor stadslandbouw kunnen worden toegestaan, met inachtneming van bestaande wet- en regelgeving (zoals de monumentale status van de parken), de cultuurhistorische context, landschappelijke inpassing en draagvlak/draagkracht onder buurtbewoners.

Maak veel meer kruidenrijk grasland met gemaaide randen, en op een aantal gerichte plekken ligweides met gazon

Koester de natuurweides, en vergroot deze rondom de Molenplaats/Watermuseum

Initiatieven voor stadslandbouw kunnen onder voorwaarden worden toegestaan.

3.7

PADENNETWERK EN MOBILITEIT

Paden zijn sierelementen op zich: met zorg ontworpen routes die zorgen voor een geënceneerde beleving van de omgeving. Vanuit cultuurhistorisch perspectief zijn de paden belangrijk, ze zijn onderdeel van de romantische tuinkunst. Paden hebben een vloeiende belijning, aardse materialisatie en zijn verzorgd. De paden in Sonsbeek c.a. zijn hier en daar versleten en verrommeld. Daarom wordt de belijning waar nodig vloeiender gemaakt, worden enkele asfaltpaden op omgevormd tot halfverharding en worden overige asfaltpaden voorzien van een nieuwe afstrooilaag die zich beter voegt naar de parkachtige omgeving.

De Zijpendaalseweg en de Parkweg zijn van oorsprong ontworpen 'parkways': geënceneerde fraaie routes die de parken met elkaar verbonden. Deze parkways hadden in het verleden voornamelijk langzaamverkeer. Inmiddels maken ze onderdeel uit van het stedelijke wegennet, met bij de Parkweg als nadeel dat de voorbijrijdende auto's de parkbeleving verstoren, op oversteekplekken onveilige situaties oplevert en zorgt voor een barrière tussen de parken. De huidige inrichting van de Parkweg heeft te veel verharding, is onaantrekkelijk en onveilig. Daarom wordt als eerste stap de Parkweg omgevormd tot een aantrekkelijke 'parkway' voor fietsers en gemotoriseerd verkeer, door het fietspad te vervangen door een (smal) wandelpad, en shared space op de rijbaan. Op termijn wordt verkend of de Parkweg voor alleen bestemmingsverkeer mogelijk is.

Waar nodig worden kruisingen van paden en autowegen (Parkweg, Apeldoornseweg, Sonsbeekweg en Zijpendaalseweg) verbeterd.

Met het toenemende aantal elektrische fietsen, brommers, ATB-ers en gravelbikes ontstaat steeds meer frictie tussen wandelaars en fietsers. Fietsers ontnemen de wandelaar het plezier van het vrijuit door de parken dwalen. Fietsen in parken was en is daarom verboden. Op het punt van signalering is er winst te behalen. Bij de entrees van het park zijn goede fietsparkeervoorzieningen nodig, en de spelregels voor het park, zoals 'verboden te fietsen', dienen goed zichtbaar te zijn. Hiervoor dient een goed bordontwerp te worden gemaakt.

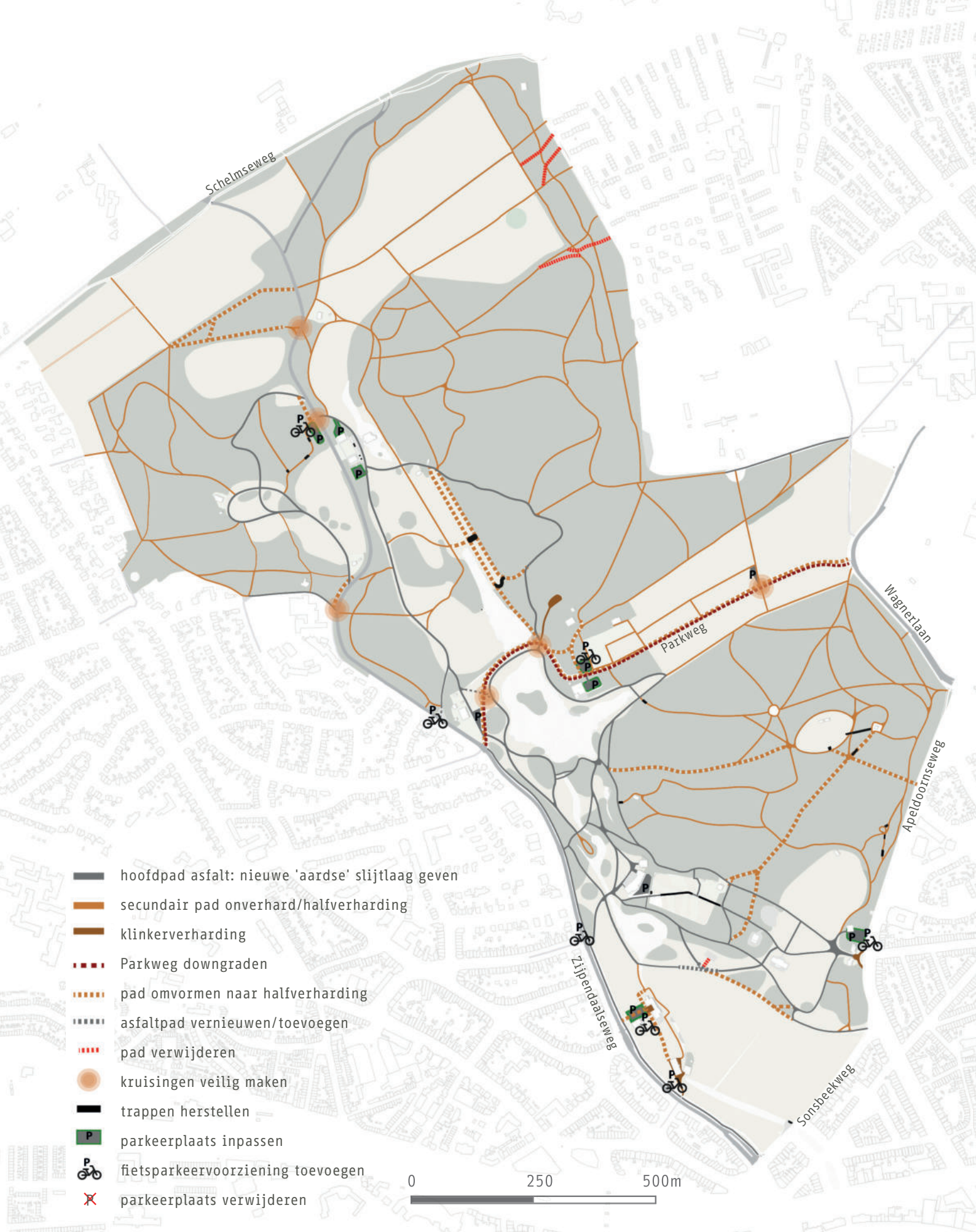
Verspreid in de parken liggen tien kleine parkeerplaatsen. De gemeente wil autogebruik ontmoedigen, en streeft zodoende naar minder parkeerplaatsen. Cultuurhistorisch gezien hebben de parkeerplaatsen geen waarde. Parkeerplaatsen moeten daarom ingetogen plekken zijn in het park en dienen zorgvuldig te zijn ingepast. Voor bijna alle parkeerplaatsen geldt dat de inpassing met relatief eenvoudige ingrepen visueel minder storend wordt gemaakt, zonder dat de sociale veiligheid minder wordt. De parkeerplaats achter het paviljoen doet afbreuk aan het parkbeeld. Auto's zijn op dit druk bewandelde deel van het park onwenselijk. Wanneer de ondernemer de huidige (pacht)overeenkomst voor het parkeren opzegt, kan de parkeerplaats worden opgeheven en worden vervangen door een groene invulling.

Huidige situatie pad in park Sonsbeek

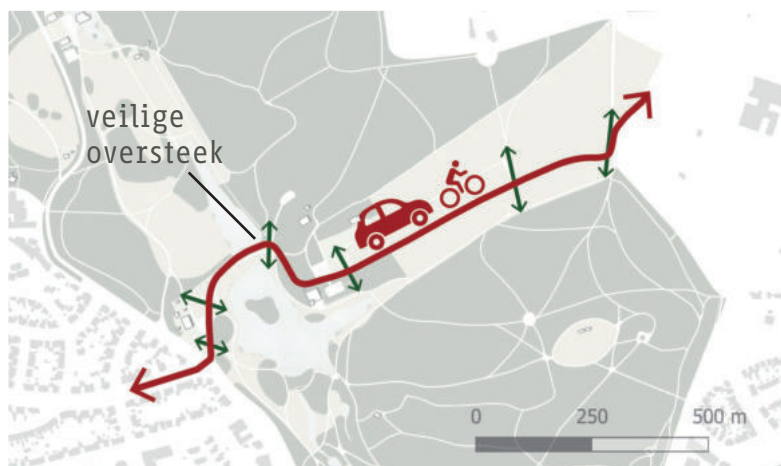

Paden elegante belijning en een nieuwe slijtlaag geven

Maatregelen padenstructuur

De verkeersinfrastructuur in het park zal waar nodig worden aangepast. Daarbij wordt gewerkt met een integrale blik: verkeerskundig, cultuurhistorisch en een landschappelijk kwaliteitslag.

Maak van de Parkweg een parkway

Parkweg, huidige situatie

Maak van de Parkweg een parkway (voorstel)

Voorzie asfaltpaden van een nieuwe slijtlaag

Fietsen in het park is niet toegestaan

Plaats banken langs het pad en niet in de bochten en niet in verbredingen van het pad

Maak het pad voorlangs de Witte Villa onder de bomen in halfverharding in plaats van asfalt

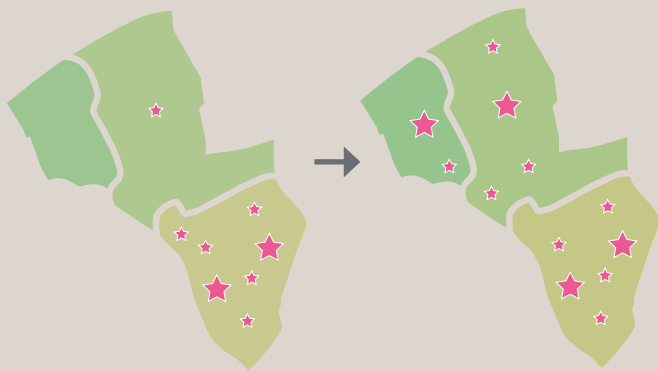
Parkeerplaatsen in het bos beter inpassen (voorbeeld Twickel)

3.8

ZONERING EN SPREIDING VAN HET GEBRUIK

De maatschappelijke behoefte aan, en zorg voor een gezonde leefomgeving groeien en zijn van invloed op het gebruik van de openbare groene ruimte. Er is een toenemende behoefte aan outdoor belevenissen, activiteiten en entertainment. Culturele, culinaire, muzikale en body & mind (niche)evenementen en festivals en activiteiten gericht op buiten recreëren, sporten en bewegen zijn de grootste groeiers. Festivalbezoek is voor steeds meer jongeren 'a way of life', waarin ze ontspannen en zich vermaken samen met anderen. De verwachting is dat het aantal bezoekers de komende 10 jaar zal toenemen. Wat dit betekent voor de behoeften van de parkbezoekers kunnen we nog niet precies weten. Met de uitwerking van de verschillende voorstellen zal hier waar mogelijk op worden ingespeeld.

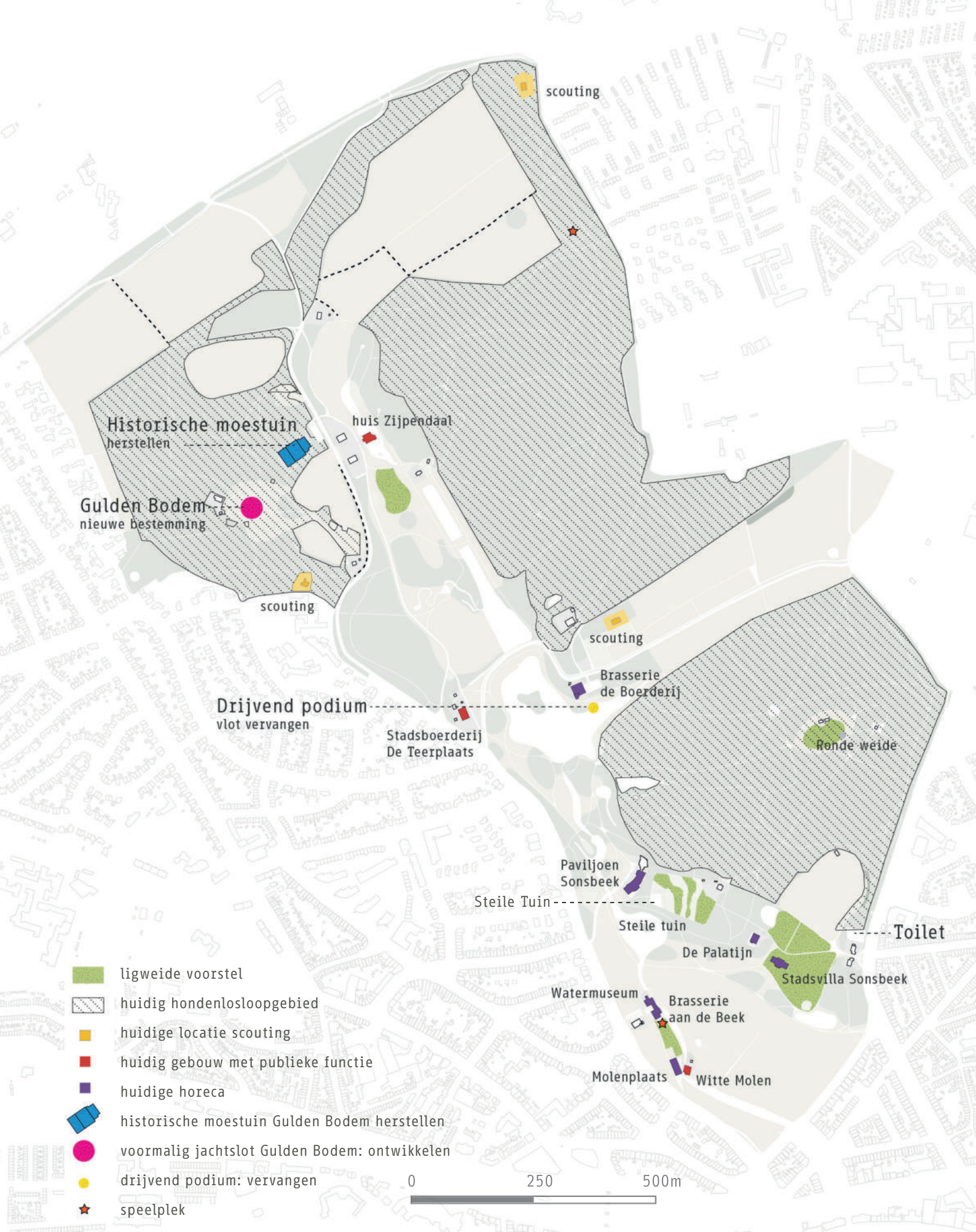
Zonering: bestemmingen meer spreiden over de drie parken

Een stadspark als deze is een belangrijke openbare plek voor stedelingen (Beeld: Martijn Baudoin 2018)

De recreatieve druk ligt op dit moment voornamelijk in Sonsbeek. Zijpendaal en Gulden Bodem zijn iets minder bezocht. Die relatieve rust is een kwaliteit om te koesteren, anderzijds is het wenselijk om bezoekers in Gulden Bodem en Zijpendaal meer te bieden. Bijvoorbeeld door het toevoegen van een nieuwe passende bestemming op de plek van het voormalig jachthuis en de naastgelegen voormalige moestuin.

Een stadspark als deze is een belangrijke openbare plek voor stedelingen. Evenementen in een aantrekkelijke omgeving horen daar bij. Vanuit deze toekomstvisie en ontwikkelingsplan wordt onderstreept dat toekomstige evenementen passend zijn binnen het adagium aantrekkelijk, biodiversiteit en toekomstbestendig. Omdat evenementen soms een beroep doen op kwetsbare openbare ruimte (landschap, cultuurhistorie en natuur), zijn spelregels van belang om deze waarden te behouden. In de locatieprofielen voor evenementen worden deze spelregels uitgewerkt.

Voorstel gebruik

Op zichzelf past het bij Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem dat er af en toe een nieuw kunstwerk wordt geplaatst. Er wordt daarbij een afweging gemaakt over de impact van het toevoegen van een kunstwerk in Sonsbeek en de afweging een ander kunstwerk te verplaatsen of verwijderen. Daarbij maken we onderscheid tussen tijdelijke kunst (kan te allen tijde, mits er geen blijvende schade is) en permanente kunst (kan alleen indien passend binnen de parkarchitectuur). Het park is een voormalige buitenplaats. Daarom moeten kunstwerken ondergeschikt zijn aan de parkarchitectuur en goed passen binnen de context van het park. Als er geen geschikte locatie meer voorhanden is, is het weghalen van een kunstwerk een mogelijkheid. De Sonsbeek-tentoonstelling is een cultureel evenement dat sterk is verweven met het park en belangrijk is voor de stad. Voor permanente herdenkingsmonumenten is daarnaast de voorwaarden dat het er een relatie bestaat met de cultuurhistorie van de parken. Het drijvende podium in de grote vijver doet afbreuk aan het landschapsbeeld (materiaal, vorm, kleurbebruik) en we stellen daarom voor om het vlot te vervangen of aan te passen.

Verlichting wordt vanwege de behoefte aan donkerte beperkt tot de routes van de openbare weg naar de horecagelegenheden. Markante gebouwen zoals Stadsvilla Sonsbeek mogen een bescheiden aanlichting hebben, met de ambitie om

over te stappen naar duurzame (led)verlichting en afgeschermd zodat de verlichting niet naar boven of naar de omgeving uitstraalt.

Banken, afvalbakken, afvalcontainers, openbare toiletten en elementen zoals trappen en hekken dienen ook het gewenste kwaliteitsniveau te krijgen, passend bij de uitstraling van de parken en goed ingepast in de ruimte. Hiertoe moet een meubilairplan worden gemaakt.

Honden en biodiversiteit gaan soms niet goed samen. De natuur is op veel plekken kwetsbaar, maar de meest kwetsbare plekken zoals bronbossen vallen al buiten het hondenlosloopgebied. Op dit moment wordt ingezet op het verduidelijken en handhaven van de hondenlosloopgebieden. Als dat vanwege natuurwaarden nodig blijkt, is het raadzaam het hondenbeleid aan te scherpen.

Afval in Sonsbeek na een mooie dag in februari

Het vlot wordt vervangen door een ander vlot, dat passender is voor deze plek.

De steile tuin is een mooi voorbeeld van een hedendaagse nieuwe invulling voor de oude moestuin.

Tijdelijke kunst is een mooie toevoeging aan het park, maar permanente kunstwerken dienen aan aanvullende ruimtelijke voorwaarden te voldoen.

In de locatieprofielen staan richtlijnen voor evenementen in het park. Deze worden in de evenementennota opgenomen.

Maak een meubilairplan voor hekken, borden, banken etc.

Herstel versleten elementen zoals trappen.

Kunstwerken en beeldende kunst

Lazy King - Alain Sechas

Skies Captured - Henrietta Lehtonen

Tuinvaas - historisch

Zwanenbrug - historisch

Bakermat - Johan Creten

Asklepios - historische beeldengroep

All Happy Now - Peter Santino

Respire, the world begins with trees - Jennifer Tee Sonsbeek (tijdelijk)

3.9

FRAAIE EN DUIDELIJKE ENTREES

Hoofdentree Sonsbeek: voorbeeld van een mooie entree.

In Zijpendaal ontbreekt een markering van de entree.

Gulden Bodem verdient een betere entree.

De entrees kunnen worden onderscheiden in drie typen: hoofdentrees, stadsentrees en informele entrees.

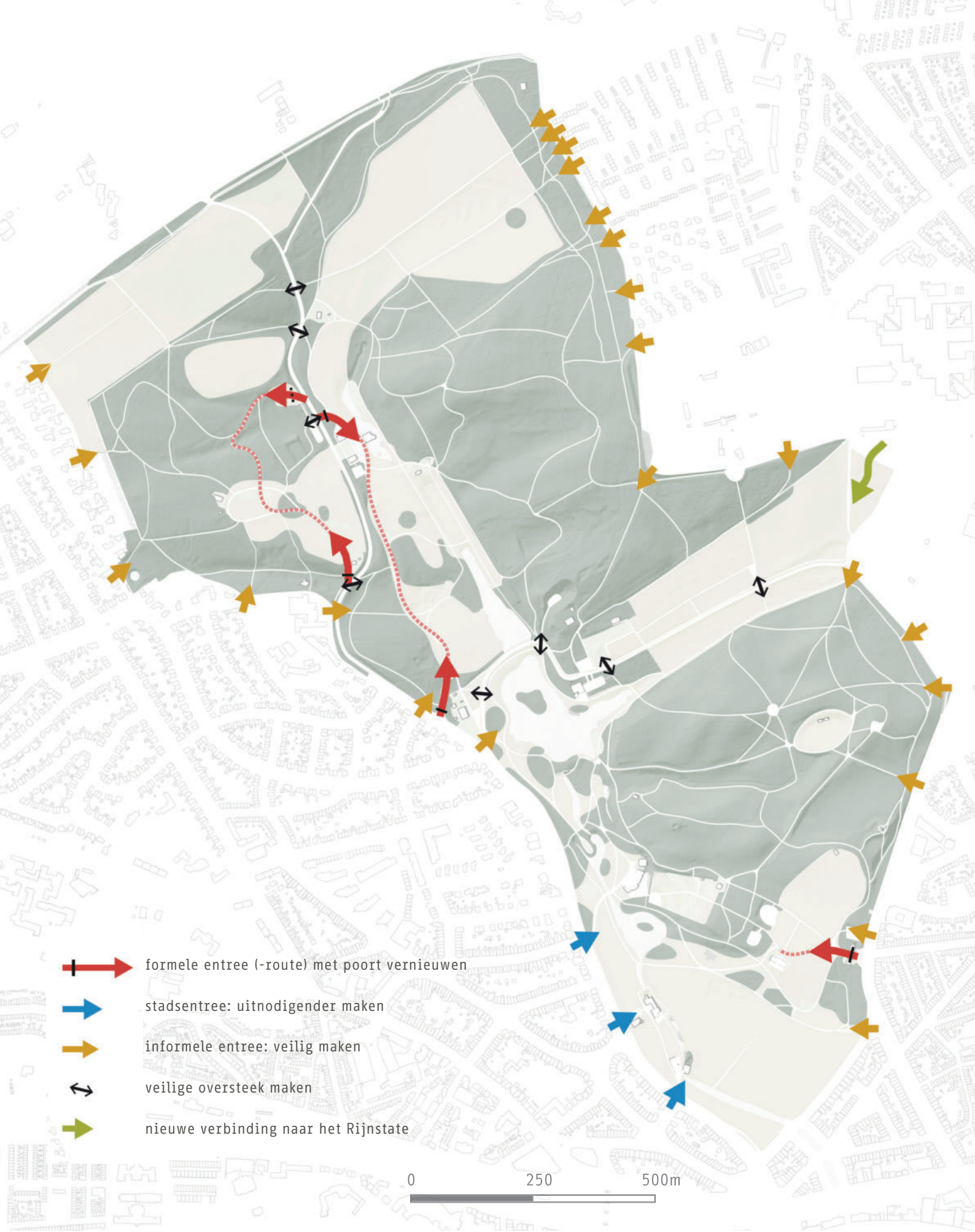
Hoofdentrees zijn ingangen die hebben gediend als oorspronkelijke entree naar de buitenplaats. Deze hoofdingangen verdienen een bijzondere uitwerking. De entrees van Gulden Bodem en Zijpendaal worden verbijzonderd met het herstellen van de poort, hekwerken en aansluitingen met de openbare weg. De entree van Sonsbeek blijft herkenbaar als hoofdingang van de drie parken.

De stadsentrees liggen in de looproute vanaf het centrum en station, en vormen voor veel mensen de belangrijkste toegang naar de parken. De Molenplaats en het Watermuseum hebben behoefte om de entrees veiliger, toegankelijker en aantrekkelijker te maken. Cultuurhistorisch gezien maakt parkeren geen deel uit van de stadsentrees. Het beeld moet rustig blijven en de auto's op de parkeerplaats van het Watermuseum moeten minder zichtbaar worden. De inrichting van het erf sluit liefst nadrukkelijker aan op de functie in de gebouwen: natuurcentrum en museum, waarbij zij ook aangegeven te kunnen voorzien in educatie en informatievoorziening voor het park.

Vanaf de omliggende wijken zijn er ook vele Informele entrees naar de parken. Met name langs de Zijpendaalseweg en Parkweg zijn ze te handhaven, maar moeten ze veiliger, mooier en aantrekkelijker worden gemaakt.

Voor gasten en personeel van het ziekenhuis is een wandelingetje in het park aangenaam. Het is daarom van belang om te onderzoeken hoe en op welke plek het beste een logische entree en wandelverbinding kan worden gemaakt tussen Sonsbeek en het ziekenhuis.

Bij enkele entrees dienen fietsparkeervoorzieningen te worden verbeterd en de entreebebording moet worden geactualiseerd: een nieuw ontwerp dat de regels in de parken duidelijk maakt.

Voorstel entrees

Hoofdentree Zijpendaal: veel verharding, de weg is onderbroken.

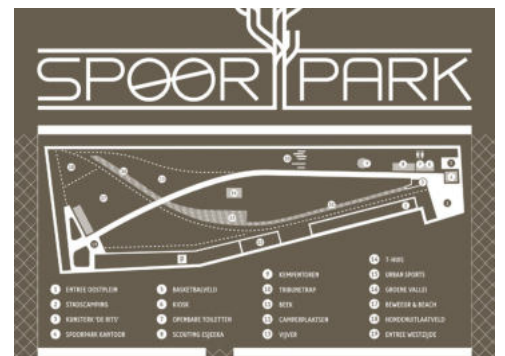
Voorstel hoofdentree Zijpendaal.

Entree Watermuseum aantrekkelijker maken.

Informele entrees aantrekkelijk en veilig maken

Plaats uniforme, duidelijke en speciaal voor de parken ontworpen informatieborden waarop de parkregels kenbaar worden gemaakt.

Entree watermuseum verbeteren: bovengronds en ondergronds beter op elkaar aansluiten, aangename binnenkomst van het park

Entree Molenplaats inrichten als mooie entree waarin het gebruik van de Molenplaats tot uiting komt

Bijvoorbeeld met natuurlijk spelen...

...of een boomgaard met oude rassen die wordt beheerd door vrijwilligers van de Molenplaats.

INZOOM PER DEELGEBIED

INZOOM PER DEELGEBIED

- 1 Sonsbeek - Witte Villa
- 2 Sonsbeek - Grote Vijver
- 3 Zijpendaal - Barokke Terrassenlaan
- 4 Zijpendaal - weides + kasteel
- 5 Gulden Bodem

4.1

SONSBEEK - WITTE VILLA

Locatie inzoom

Maatregelen

Paden

- Asfaltpad vanaf brug naar Witte Villa aanpassen.
- Asfaltpad bij clump voor de Witte Villa omvormen naar halfverharding.
- Belijning asfaltpaden verbeteren.

Beplanting

- Engelselaan gedeeltelijk vernieuwen met linde.
- Hulst/rodo's in de oever van de fonteinvijver verwijderen.
- Bosrand belijnen en ontwikkelen als fraaie rand.
- Clumps aanvullen tot gemengde clump met dichte ondergroei.

Weides

- Natuurweide uitbreiden langs Zijpendaalseweg.
- Omvormen tot kruidenrijk Grasland.

Gebruik

- Entree Sonsbeek: parkeerplaats vernieuwen en inpassen.
- Omgeving Watermuseum herinrichten (parkeren, paden, educatietuin, fietsenstalling).
- Omgeving Molenplaats herinrichten (boomgaard, fietsenstalling, rolstoeltoegankelijkheid, speelvoorziening).

Water

- Watergootje t.b.v. kwelstroom maken.
- Beschoeiing vernieuwen waar nodig.

Beplanting	
	gewoon bos
	parkbos / clumps
	bronbos
	dicht bos
	mantel - zoomrand
	boomgroep
	bomenlaan
	solitaire boom
	elzenstoof
	verfraaide bosrand
	boomgaard
	sierheesters
	haag

Overig	
	water
	bebouwing
	privétuin/erf
	volkstuinten
	historische moestuin
	fietsstraat
	pad asfalt
	pad halfverharding
	pad klinkers
	kunstwerken
	iconisch element
	bank

Weides	
	natuurweide
	kruidenrijk grasland
	ligweide
	agrarische wisselteelt

Engelselaan

Apeldoornseweg

Fonteinvijver

Moerasweide

Karpervijver

Grote Weide

Voorstel

Kaartbeeld van historische situatie waarin het pad vanaf de boogbrug nog direct richting de Witte Villa liep.

Pad verleggen naar de Witte Villa - huidige situatie en historische kaart waarbij het pad wel doorliep tot naar de villa.

Pad verleggen naar de Witte Villa - voorstel

4.2

SONSBEEK - GROTE VIJVER

Locatie inzoom

Maatregelen

Paden

Parkweg omvormen tot aantrekkelijke parkway.
Kruisingen voor voetgangers verbeteren.

Beplanting

Rhodo-groepen aanvullen.
Clump aan het water bij brasserie vergroten en vernieuwen.
Ondergroei bij boomgroep cascade (dam) opschonen.
Eiland: scheve bomen in de rand weghalen + struiklaag ontwikkelen.
Rhododendrons sprengkop naar Wildbaan verwijderen.
Belijning en samenstelling bosrand vernieuwen.
Nieuwe solitair bij paviljoen.
Ontwikkelen mantelvegetatie rond Koude Vijver.

Weides

Gazon omvormen tot kruidenrijk Grasland.

Gebruik

Drijvend podium vervangen door een beter passend vlot (geen (corten)staal, felle kleuren etc).
(Voorterrein) theehuis vernieuwen (tuin, minder asfalt, gebouwen losmaken).
Parkeerplaats bij volkstuinten en boerderij inpassen.

Water

Watergootje t.b.v. kwelstroom maken.
Beschoeiing vernieuwen waar nodig.
Beschoeiing verwijderen in Koude Vijver.
Sprengkop Koude Vijver en Grote Vijver vernieuwen (kop, brug).
Cascade maken van Koude vijver naar Forellenvijver.
Fontein toevoegen nabij Kleine waterval.
Waterlelies toevoegen in Grote Vijver.

Beplanting		Overig	
	gewoon bos		water
	parkbos / clumps		bebouwing
	bronbos		privétuin
	dicht bos		volkstuinten
	mantel - zoomrand		historische moestuin
	boomgroep		fietsstraat
	bomenlaan		pad asfalt
	solitaire boom		pad halfverharding
	elzenstoof		pad klinkers
	verfraaide bosrand		kunstwerken
	boomgaard		iconisch element
	sierheesters		
	haag		
Weides			
	natuurweide		
	kruidenrijk grasland		
	ligweide		
	agrarische wisselteelt		

Parkweg

Grote Vijver

Forellenvijver

Koude Vijver

Steile Tuin

Fonteinvijver

Zijpendaalseweg

Voorstel

Taxodium en eik laten staan, kwakkelende
bomen weghalen
Clump aanvullen tot gemengde clump
Clump iets vergroten

Moeilijke situatie clump bij boerderij

Verbindingen tussen de drie parken verbeteren. Huidige oversteek Sonsbeek-Zijpendaal t.h.v. Parkweg

Zichtlijn naar wildbaan herstellen. Voor en na beeld

4.3

ZIJPENDAAL - BAROKKE TERRASSENLAAN

Locatie inzoom

Beplanting		Overig	
	gewoon bos		water
	parkbos / clumps		bebouwing
	bronbos		privétuin
	dicht bos		volkstuinten
	mantel - zoomrand		historische moestuin
	boomgroep		fietsstraat
	bomenlaan		pad asfalt
	solitaire boom		pad halfverharding
	elzenstoof		pad klinkers
	verfraaide bosrand		kunstwerken
	boomgaard		iconisch element
	sierheesters		
	haag		
Weides			
	natuurweide		
	kruidenrijk grasland		
	ligweide		
	agrarische wisselteelt		

Maatregelen

Paden

Kruising voor voetgangers verbeteren en pad toevoegen.
Wandelpad achter rode beukengroep naar barokke laan verbeteren.

Beplanting

Enkele elzen verwijderen uit de oever bij Spiegelvijver.
Belijning en samenstelling bosrand langs weide vernieuwen.
Ontwikkelen mantelvegetatie.
Solitairen huis Zijpendaal toevoegen/vervangen.
Bos achter rode beukengroep omvormen tot open ruimte.
Bronbos: exoten (den, Am. eik etc.) verwijderen.
Rhodo's bij sprengkoppen verwijderen.

Weides

Omvormen tot kruidenrijk grasland.

Gebruik

Parkeerplaats bij koetshuis inpassen.
Barokke laan: herstellen profiel, paden, beplanting en trappen
Bladgat inzetten als composteerlocatie voor blad.
Entree Zijpendaal Teerplaats vernieuwen (beplanting toevoegen, asfaltweg doortrekken tot Zijpendaalseweg).

Water

Beschoeiing vernieuwen waar nodig.
Sprengkoppen vijver huis Zijpendaal vernieuwen (kop, brug).
Cascade maken in de dam van de Spiegelvijver en dam iets inkorten.
Waternverbinding maken tussen vijver huis Zijpendaal en de noordelijke Spiegelvijver.
Fontein toevoegen in Spiegelvijver.
Bladinal in de vijver beperken, geen blad in de vijvers blazen bij onderhoud.

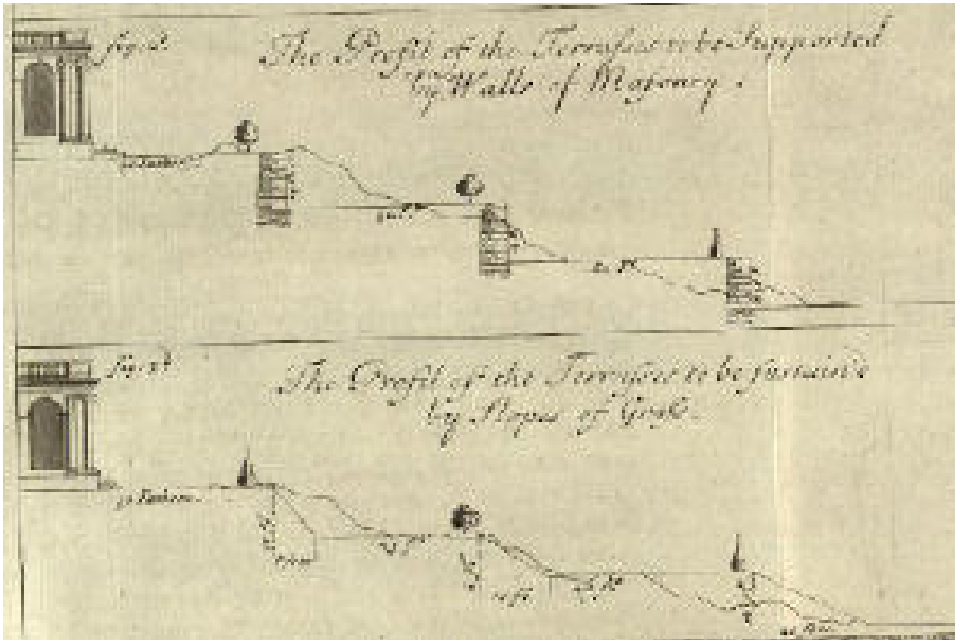

Spiegelvijver

Parkweg

Grote Vijver

Voorstel

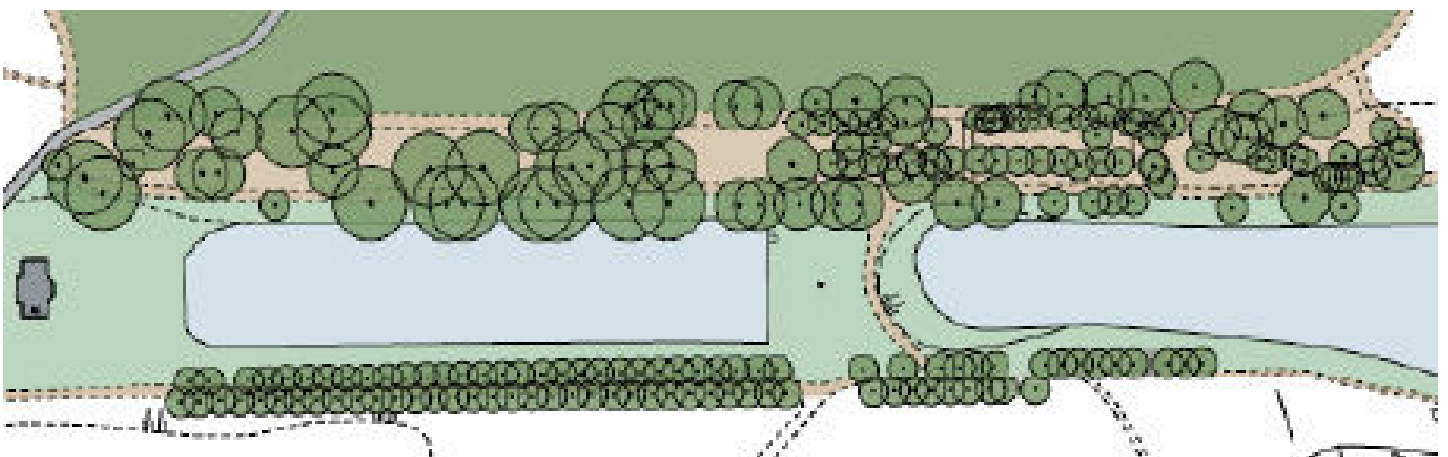
Destijds werden beuken aangeplant, een ongelukkige keuze omdat begroeiing eronder, die vroeger aanwezig was, weinig kans heeft. Door intensief gebruik en afwezigheid van begroeiing is er sprake van forse erosie van de taluds. Daarnaast is er veel uitval van bomen in het noordelijke deel, en een overwoekering van beplanting in het zuidelijke deel.

Basisprincipe van de Terrassenlaan

The theory and practice of gardening van A.J. Dezallier d'Argenville

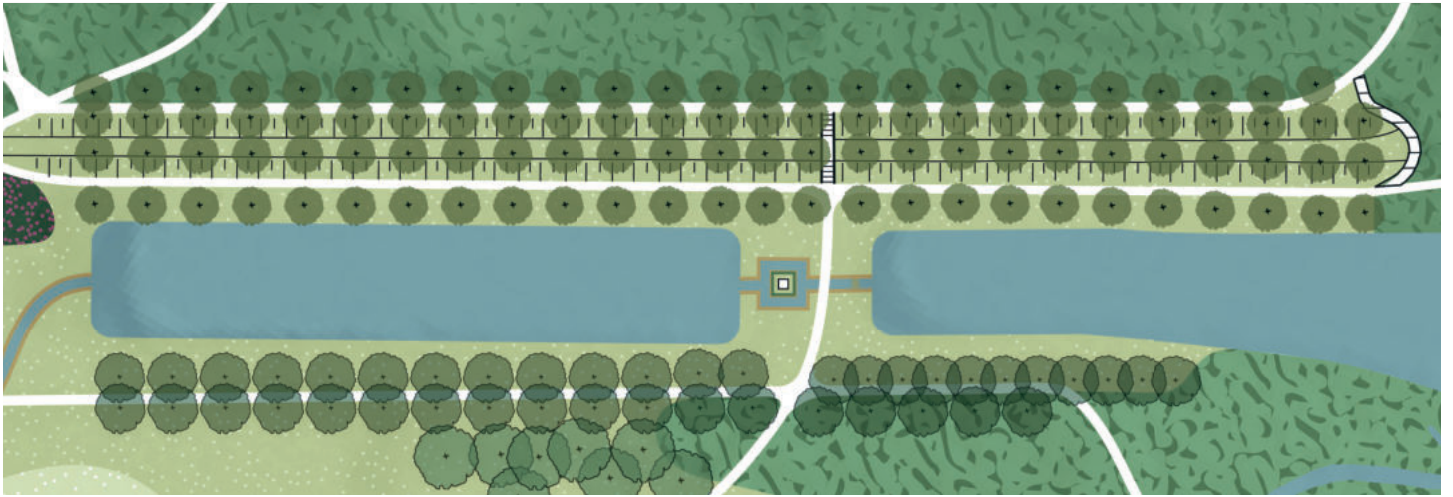

Barokke Terrassenlaan: uniek, maar heel kwetsbaar

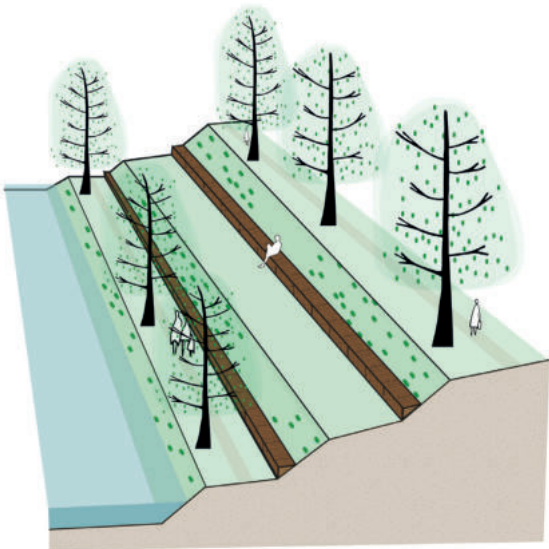

Analyse huidige situatie

uit: 'Herstel terrassen Zijpendaal', Pleuni Kuipers, dec. 2019

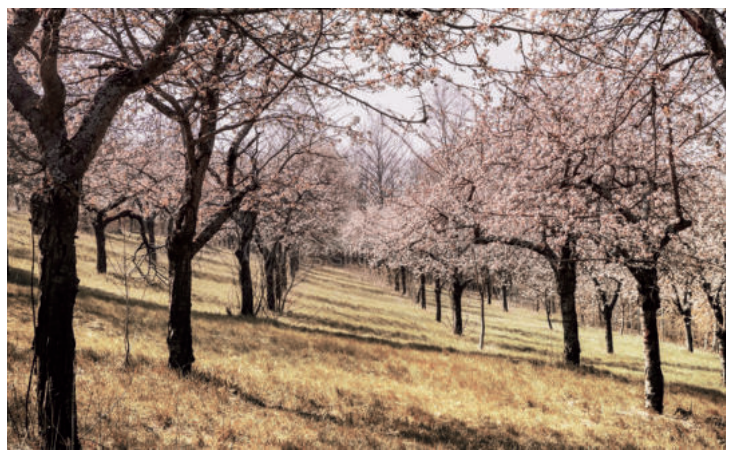
Voorstel herstel barokke laan: huidige beplanting verwijderen, terrassen herstellen met verstevigde taluds, aanplanten met gras en kersenbomen met een flinke onderlinge afstand zodat er zonlicht op de bodem kan komen. Oorspronkelijk kenden de terrassen waarschijnlijk geen laanbeplanting, maar deze later zijn aangeplant om de terrassen te versterken. In de 18e eeuw waren de plantafstanden kleiner dan nu. Vaak werd gebruik gemaakt van de Rijnlandse Roede (3,76m). Een plantafstand van twee maal de Rijnlandse Roede (ca. 7,50m) is een goede optie om de bomen en de vegetatie beter te kunnen laten groeien.

Voorstel principeoplossing taluds: herstel taluds, met aanplant van gras en kersenbomen.

Voorbeeld van verstevigde taluds met gras/korte vegetatie

Voorstel: terrassen aanplanten met kersenbomen. Ze zorgen voor een bijzonder moment in het voorjaar en laten meer licht op de bodem vallen dan de huidige beuken, waardoor een goede bodemvegetatie kan ontstaan die het wegspoelen van grond voorkomt.

4.4

ZIJPENDAAL - RONDOM HET HUIS

Locatie inzoom

Voorbeeld van een toegangspoort
(Hof te Dieren, Twickel)

Vista's vanuit kasteel Zijpendaal herstellen. Zicht vanuit Huis Zijpendaal. Voor en na beeld.

Maatregelen

Paden

Wandelpad achter rode beukengroep naar barokke laan verbeteren

Beplanting

Mantelvegetatie ontwikkelen in bossen rondom landbouwkamers.

Rhodogroepen rondom Gouverneurshuisje aanvullen.

Solitair in weide voor het huis toevoegen.

Zichtlijn naar Casa Bianca vrijmaken (beplanting in de oever).

Weides

Omvormen tot kruidenrijk grasland.

Natuurinclusieve landbouw ontwikkelen.

Gebruik

Entreepoort naar huis Zijpendaal toevoegen.

Grens van de tuin aan Zijpendaalse weg vernieuwen: mooi hek, lage beplanting.

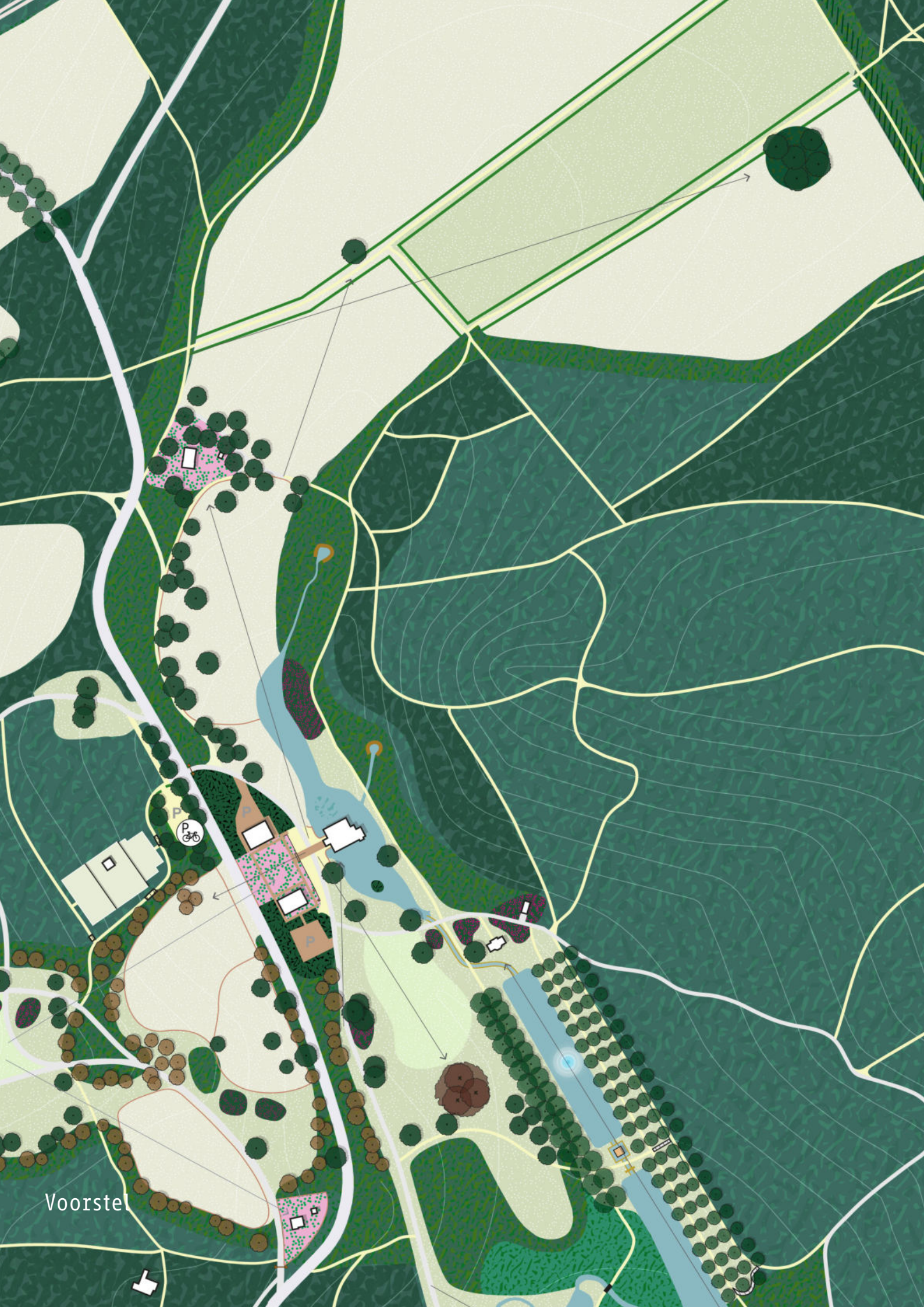
Water

Beschoeiing vernieuwen waar nodig.

Sprengkoppen vijver vernieuwen (kop, brug).

Waterlelies toevoegen in Spiegelvijver en vijver huis.

Cascade/waterloop maken tussen kasteelvijver en Spiegelvijver (rooster verwijderen).

Voorstel

4.5

GULDEN BODEM

Locatie inzoom

Maatregelen

Paden

Pad vernieuwen vanaf Zijpendaalseweg voorlangs de moestuin
Enkele paden verwijderen

Beplanting

Mantelvegetatie ontwikkelen
Solitair in weide toevoegen
Boomgroep en solitair toevoegen
Bosranden omvormen tot verfraaide randen
Thuja's vervangen door nieuwe bosrand

Weides

Omvormen tot kruidenrijk grasland
Natuurinclusieve landbouw ontwikkelen

Gebruik

Parkeerplaats Zijpendaalseweg, iets verleggen, vernieuwen en vergroenen
Poort Gulden Bodem aan Zijpendaalseweg verbeteren (hekwerk)
Moestuin herstellen en nieuwe functie
Locatie jachtslot ontwikkelen met nieuwe hedendaagse functie
Speelplek verwijderen

Beplanting

- gewoon bos
- parkbos / clumps
- bronbos
- dicht bos
- mantel - zoomrand
- boomgroep
- bomenlaan
- solitaire boom
- elzenstoof
- verfraaide bosrand
- boomgaard
- sierheesters
- haag

Weides

- natuurweide
- kruidenrijk grasland
- ligweide
- agrarische wisselteelt

Overig

- water
- bebouwing
- privétuin
- volkstuinten
- historische moestuin
- fietsstraat
- pad asphalt
- pad halfverharding
- pad klinkers
- kunstwerken
- iconisch element

Voorstel

Jachthuis

Iconische plek. Voorkeur om de massa en centrumplek van het huis gestalte te geven, maar niet met een gebouw. Bijvoorbeeld in de vorm van een natuurlijke referentie (hagen, bijzondere (zuil) bomen) of speelobject.

Voorbeelden van een nieuwe invulling:

- Spelen en ontmoeten
- Podium voor kleinschalige evenementen
- Een uitkijktoren
- Kunstobject
- Doolhof/labyrint

Historie - van jachthuis tot kunstwerk en speelplek

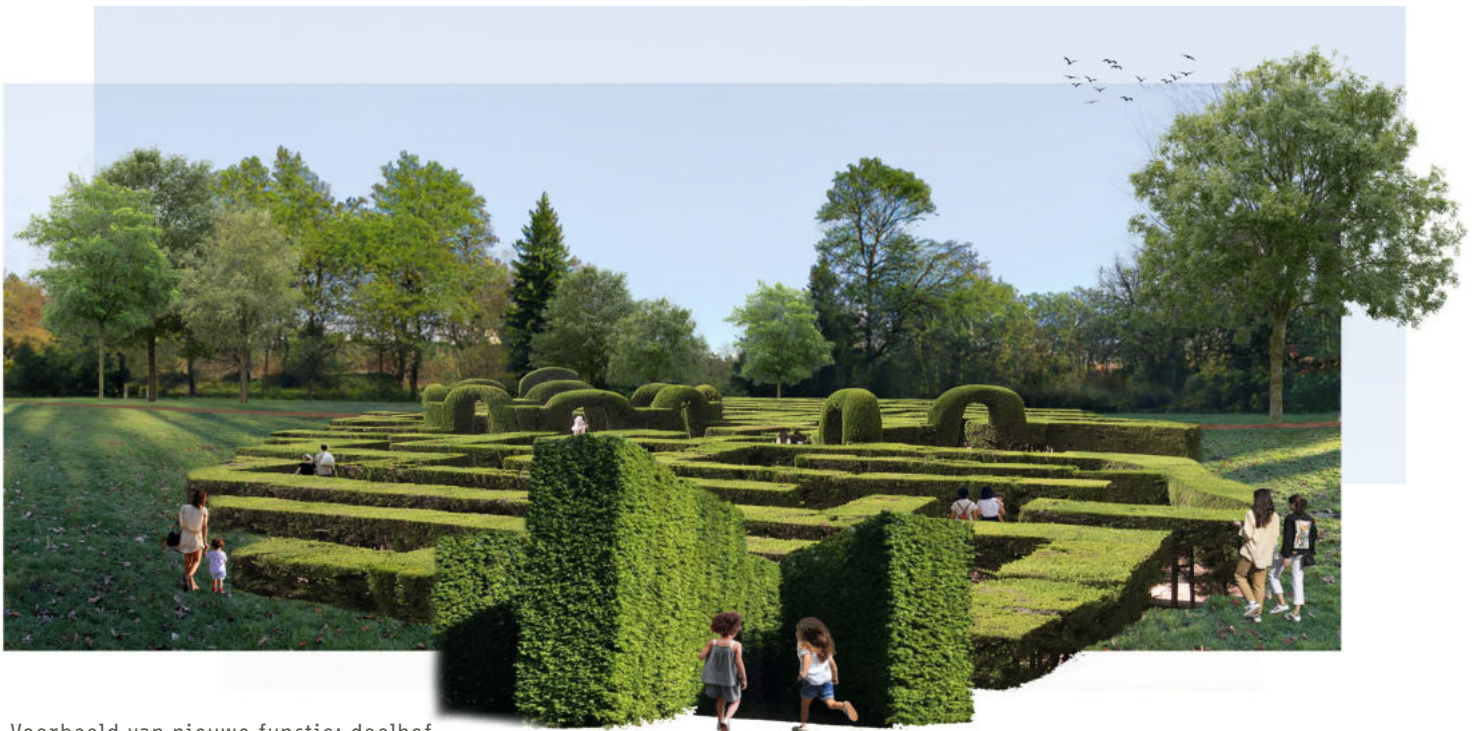
Bestaande speeltuin en thuja's komen te vervallen

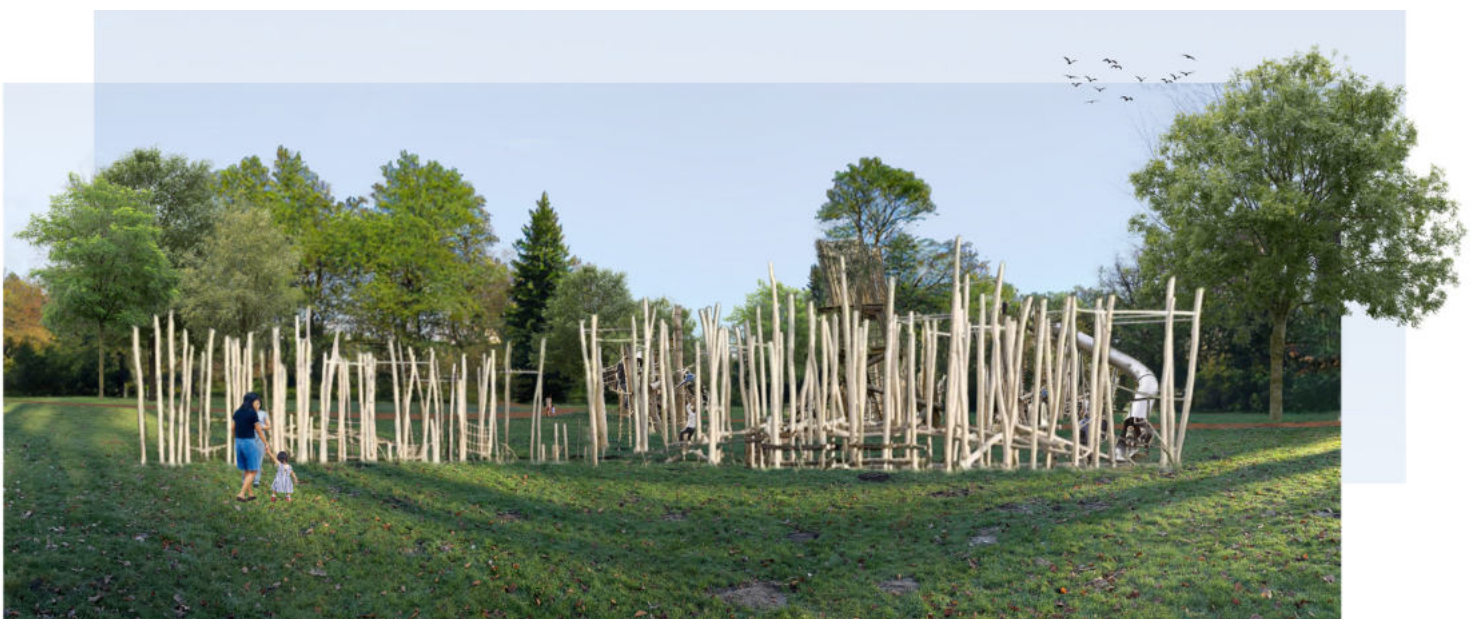
Voorstel voor mogelijke functies op de locatie van het jachtslot: uitkijkplek, kunstwerk, speelobject, kleinschalig podium

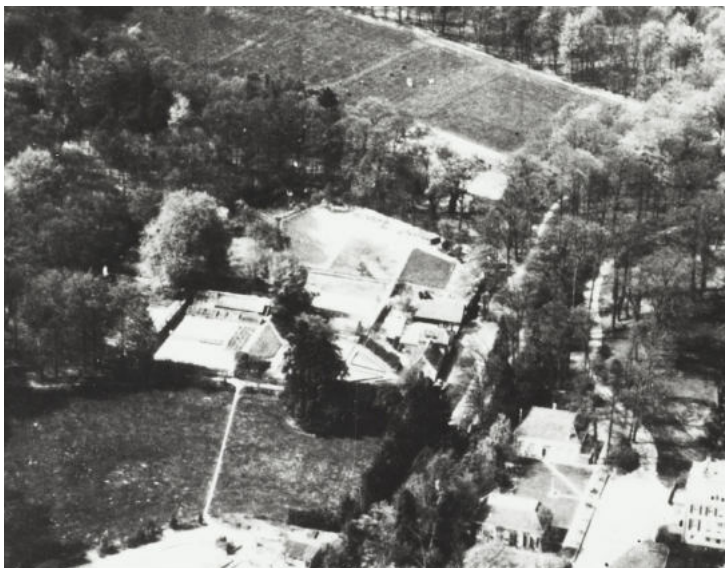
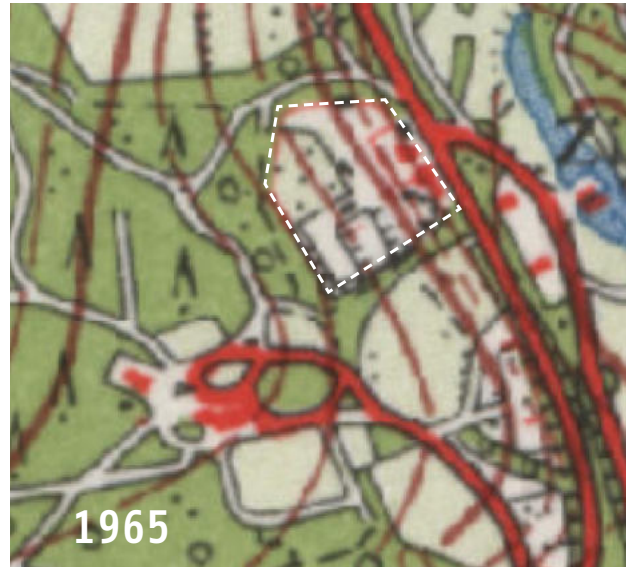
Voorbeeld van nieuwe functie: bosquet met speelelement, podium en uitkijktoren

Voorbeeld van nieuwe functie: doolhof

Voorbeeld van nieuwe functie: eigentijds speelobject

Historische moestuin in Gulden Bodem

Historische moestuin

Voorstel om vde oormalige moestuin van Gulden Bodem nieuw leven inblazen kan rekenen op enthousiasme. Er zijn meerdere invullingen mogelijk (nader invullen als er een partij op het oog is). Randvoorwaarden zijn:

- openbaar toegankelijk
- geen volkstuin
- verwijzing naar voormalige moestuin, bijvoorbeeld pluktuin, moestuin, voedselbos, kleinschalige landbouw etc.

Kwekerij

Voedselbos

PROJECTENLIJST

	BEHEER- MAATREGEL	EENMALIG PROJECT	PARTICIPATIE- MOGELIJKHEDEN/ TOPPROJECT
2.1 De parkarchitectuur is de basis			
Panorama's: spelregels			
Zorgen voor een fraai decor zonder 'ruis'. De focus ligt op het groen, zonder bouwwerken, zonder dood hout, maar met nette en fraaie bostanden en een rustig beeld van weides (pagina 24, 25).	●		
Zichtlijnen worden vrij gehouden van beplanting. Opschot van beplanting wordt regelmatig verwijderd (pagina 24, 25).	●		
Doorzichten: spelregels			
Een doorzicht ligt niet per se op een vaste plek, en kan vaak ook enkele meters verderop vanaf het pad liggen. Er kan dus enigszins flexibel mee worden omgegaan (pagina 24, 25).	●		
Zorg voor een fraai en open beeld vanaf het pad. Heesterbeplanting dient hier te worden weggehaald, evenals andere verstorende objecten op de grond, zoals takkenwallen. Indien nodig kunnen laag hangende takken van bomen worden verwijderd of opgekroond, naar oordeel van de beheerder. Er ontstaat dan een soort vitrage van groen (pagina 24, 25).	●		
Erven: spelregels			
Erven zijn onderdeel van een ruimtelijk spel van het park. Het inpassen hiervan moet gebeuren met respect voor de parkarchitectuur. Bij het vrijkomen van erven wordt nader bekeken of de inpassing ervan kan worden verbeterd.	●		
2.2 De ruimtelijke rol van beplanting			
Beheer de beplanting (groepen) naar het beoogde ruimtelijke beeld, zoals beschreven in de matrix (pagina 28 en 29)	●		
Enkele (historische lanen plaatselijk herstellen (Engelse Laan, Cederallee). Lanen worden hersteld met klimaatbestendige boomsoorten die bijdragen aan de biodiversiteit en die qua vorm de beuk kunnen vervangen, zoals de linde (zie pagina 27,29 en bronnenlijst lanenonderzoek van SB4).	●		★
Barokke terrassenlaan als geheel vernieuwen. Aanplant volgens de historische principes passend in de huidige tijd (zie pagina 68, 69, in bronnenlijst: onderzoeksrapportages barokke terrassen).		●	
De huidige stinzenbeplanting evalueren en waar nodig aanvullen. Nieuwe stinzen aanplanten rond historische gebouwen en centrale plekken van de drie landgoederen (pagina 29). Stinzen passen goed in landgoederen die zijn aangelegd in de landschapstijl.		●	
2.3 Vergroten van de biodiversiteit			
Gebiedsbescherming			
Natuurnetwerk Nederland vertalen naar het Gelders Natuurnetwerk (GNN). Voor de parken geldt het beschermen van de bronbossen, beukenbossen en kwelafhankelijke situaties.	●		
Daarnaast doet de provincie in het kader van het Herstelprogramma Natuur een appel op terreinbeheerders om met het oog voor het versterken van het leefgebied van de zwarte specht, de oude grove dennen ook buiten het Natura 2000-gebied Veluwe te behouden.	●		
Behoud en versterking van biodiversiteit			
Langs de agrarisch open ruimten worden mantel-zoomranden gemaakt. Zorg dat de cultuurhistorisch waardevolle open ruimten niet dichtgroeien. Mantelzoomranden kunnen ook in enkele slenken van het beekdal in het bos worden ontwikkeld (pagina 28-30).	●		
Dieren hebben baat bij een minimaal ingrijpen in oud bos en een continu beheer van de weides en landbouwgronden. De biodiversiteit wordt verhoogd door in de bossen hout te laten liggen. In de parkzone wordt dood hout wel verwijderd. Het laten liggen van takhout levert naast natuurwaarde ook een manier om tredpaden dicht te leggen en erosie op de hellende bosterreinen tegen te gaan.	●		

Het biotoop voor o.a. buizerd, wespendif, zwarte specht, vleermuis, gebonden aan bos wordt behouden. Bomen met spechtgaten, vleermuisbomen, horstbomen (roofvogels), roestbomen (uilen) zijn in de Natuurbeschermingswet beschermd. Door het toewerken naar veel variatie in de soorten en leeftijd van de bosbomen kunnen verschillende roofvogels hun eigen leef- en broedplaats vinden. Behoud van variatie geeft ook dicht bij de stad diverse roofvogels de kans op broedsucces.	●		
In het beekdal is behoud en herstel van de grondwaterstand, de waterkwaliteit en de morfologie van de beek en kwelplekken de basis. We voeren het water uit het gebied vertraagd af, zodat dit ten gunste komt van de natuur (zie thema water).	●		
De akkers, weides en hooilanden worden ontwikkelend met agrarisch natuurbeheer, met een certificering van eko-keur of Planet Proof. De landbouwgronden vormen het foerageergebied voor o.a. roofvogels en vleermuizen en leefgebied voor veel insecten. Ontwikkelen van o.a. grote ratelaar en orchideeën op de hooilanden, en korenbloem, klaprozen en korensla in de akkers.	●	●	
De natuurwaarde en natuurbeleving op plekken waar meer bezoekers zijn wordt versterkt door de aanplant van stinsflora, die juist in het vroege voorjaar bloeien, wanneer andere planten nog niet bloeien (zie hoofdstuk 3.3)		●	
Bestaande en nieuwe tuinen, zoals de Vlindertuin aan de Parkweg of de Steile Tuin in Sonsbeek, hebben een vlindervriendelijk beheer of er worden drachtplanten gebruikt die de biodiversiteit bevorderen. Ook de huurders van de woningen en bijbehorende (volks)tuinen worden geattendeerd op deze kansen voor de natuur.	●		
Voor het vergroten van de biodiversiteit zullen weides, met uitzondering van de ligweides, worden ontwikkeld als kruidenrijk grasland met bloemenweides, en beheerd in de vorm van hooilandbeheer (zie thema open ruimtes). Het maaibeheer wordt gefaseerd uitgevoerd, rekening houdend met de cultuurhistorische kaders zoals het behouden van het open beeld. Een deel van het vrijkomende maaisel van de weiden wordt op hopen gezet als broeihoop voor amfibieën en reptielen.	●		
Bij de beplantingskeuze houden we rekening met perioden van droogte en wordt ook de waarde voor de natuur, zoals dracht en nectarsoorten meegewogen.	●	●	
Voor stadsnatuur worden kunstmatige nesten (huishwaluw en huismus) en verblijven (vleermuis) bij gebouwen of bouwobjecten ingepast. Kalkrijke mortel wordt gebruikt in muren (muurvegetatie). Waar nodig kunnen uittreedplaatsen voor watervogels worden toegevoegd, zoals in de Spiegelvijver voor de knobbelzwanen.		●	
Algemene uitgangspunten boom- en bosbeheer			
Ingrepen in volwassen bos (boven de 150 jaar), zoveel mogelijk achterwege laten tenzij de lichtboomsoorten in het gedrang komen. Verstoring van bos en bosbodem wordt daarmee zoveel mogelijk voorkomen.	●		
Bosdelen met naaldbomen worden zo dicht mogelijk gehouden: door minder vrijstaande kronen blijft het bosklimaat vochtiger, hetgeen het behoud van de naaldbomen ten goede komt.	●		
Langs paden de menging van verschillende soorten actief in stand houden (het slingerpad op Gulden Boden tussen de kastanjes door is het mooiste voorbeeld).	●		
Er staan en liggen geen gezaagde stukken hout en geen dood hout langs de paden in het parkbos, dit doet afbreuk aan het gewenste beeld. Langs paden in het overige bos kan dat wel. Organisch materiaal mag blijven in het parkbos.	●	●	
Zoals ook elders in het openbaar groen vindt er periodiek boomveiligheidscontrole plaats langs de paden en drukke terreindelen. Gezien de hoge recreatieve druk en de ouderdom van de bomen vraagt dit een hoge frequentie. Als veiligheid in het geding is wordt de boom zo snel mogelijk veiliggesteld.	●		
Dendrologisch bijzondere en beeldbepalende bomen, vooral langs het beekdal, in stand houden door vrijstelling.	●		
Afhankelijk van zichtlijnen kan opkronen van bomen aan de orde zijn. Ook de beukenlanen worden zodanig opgekroond, dat met het toekomstig uithangen van takken deze net boven maaiveld komen. De noodzaak voor opkronen is afhankelijk van het beoogde eindbeeld en de wijze van aanplant. Dicht planten bij aanvang geeft een natuurlijke opkroning, ruimer planten van boomgroepen vraagt begeleiding met het opkronen.	●		
Het aantal Amerikaanse eiken niet laten uitbreiden. Daar waar de bomen de winter- en zomereiken verdringen en daar waar deze bomen groeien in het bronbos, de Amerikaanse eiken wegzagen of ringen.	●		
Andere invasieve exoten zoals Amerikaanse vogelkers, Japanse duizendknoop, reuzenberenklauw en reuzenbalsemien worden bestreden en zoveel mogelijk uit de parken geweerd.	●		

2.4 Klimaatbestendig parken			
Water vasthouden, vertragen en bergen			
Door toename van verhard oppervlak in het stroomgebied van de Jansbeek (o.a. in de naastgelegen wijken) is er een afname van grondwater richting het beekdal. Het streven is om regenwater in omliggende wijken verder af te koppelen en via het natuurlijke reliëf in de parken op te vangen en naar de Sint Jansbeek te leiden.		●	
We vangen het regenwater van de hogere delen op, of houden het daar zo lang mogelijk vast. We voorkomen daarmee dat er overlast veroorzaakt wordt in de lagere gebieden. In de flanken wordt waterberging /infiltratie toegevoegd en vergroot. Vanuit de Kluzeweg en Rijnstate wordt het water afgekoppeld en via een nieuw aan te leggen wadi in de driehoek Kluzeweg/ Wagnerlaan richting de slenk langs de Parkweg naar de Grote Vijver geleid.		●	
Het watervolume van de Spiegelvijver krijgt meer bergingscapaciteit door het verhogen van de stuw aan de Parkweg. Het ontwerp dient zo gemaakt te worden dat de berging alleen bij een neerslagsituatie T= 10 ingezet wordt. Anders is de berging al vol voordat de piek komt. Het verhogen van de stuw zorgt ervoor dat er meer water vastgehouden kan worden, zodat het waterpeil tijdens droge periodes op peil blijft. Hierdoor wordt voorkomen dat het waterpeil te laag wordt en dat de beschoeving zichtbaar wordt, en kan gaan rotten doordat het hout in aanraking komt met zuurstof. In een landschapspark dienen de oevers te weerspiegelen in het wateroppervlak. De constructie tussen de oever en het water mag daarom niet of nauwelijks zichtbaar zijn. De vloeiende oevers zijn sierelementen op zich. Op de barokke watergang na dienen er dus geen rechtstanden in de oeverlijn te zijn.		●	
Tussen het Watermuseum en de Witte Watermolen is het mogelijk om water te bergen en vast te houden. Tussen het pad en de Zijpendaalseweg kan dat water worden geborgen, in combinatie met het ontwikkelen van een natuurweide. Het ontwerp voor de ruimte voor meer waterberging moet onderzocht worden en moet goed passen op deze locatie.		●	
Door de afwatering in de sprengelooop in het bos van Sonsbeek te cascaderen, wordt de waterstroom vertraagd.		●	
Verduurzamen waterhuishouding			
Hemelwater wordt zo veel mogelijk via het grondwater en de het natuurlijke reliëf in het terrein naar het laagste punt geleid. Overbodige rioleringen in het park, zoals de pijp in de Wildbaan worden daarom verwijderd.	●		
Op de hellingen in het bos treedt bij regenval erosie op. Het gevolg hiervan is dat zand en organisch materiaal wegspoelt en in de vijvers terecht komt. De bosbodem is hierdoor minder goed in staat om water en voeding vast te houden. Om de 'sponswerking' van de bodem te vergroten, is het nodig om water te vertragen en erosie tegen te gaan. Een goede manier om dat te doen is het toepassen van takkenrillen en liggend dood hout dwars op de helling in de bossen. In het parkbos, waar het esthetische beeld prevaleert, worden geen takkenrillen in het zicht toegepast.	●		
Het park en de bossen behouden en inrichten als koelteplek			
Om het park als koelteplek te behouden, is het van belang dat er geen toename is van bebouwing of verharding, en waar mogelijk (asfalt)verharding te verwijderen of te vervangen door halfverharding of onverharde paden. In het verleden waren er alleen onverharde of halfverharde paden. Dit principe sluit goed aan bij de historische beleving. In principe geldt: - hoofdpaden in asfalt; - overige parkpaden in halfverharding; - bospaden onverhard, ondergeschikt aan het bos.	●		
In het dal van de Sint Jansbeek zullen geen nieuwe beplantingsgroepen worden toegevoegd, die invloed hebben op de dalwind. Bestaande beplantingsgroepen blijven behouden, ze zijn onderdeel van het cultuurhistorische monument.	●		
Waterkwaliteit verbeteren			
De waterkwaliteit moet altijd hoog zijn, ook in droge perioden. Daarom voegen we watercirculatie en zuurstof toe, door het toepassen van waterlelies of andere waterplanten op gerichte plekken (zie thema biodiversiteit), en door het toevoegen van enkele fonteinen en cascades (zie thema waterpartijen en sprengen). Hierbij moet samen worden opgetrokken met de waterschappen.	●		
Het huidige agrarische gebruik van de agrarische weides in Zijpendaal zorgt voor een vervuilende en onwenselijke uitspoeling van organisch materiaal. De kwaliteit van de bodem wordt vergroot door een andere, meer natuurinclusieve wijze van agrarische bedrijfsvoering, zoals wisselteelt van oude gewassen of strokenteelt. Meer organische stof kan het bufferend vermogen van de akkers verbeteren. Inmiddels hebben we per 1 januari 2024 voor een groot deel (20 ha) het beheer van de landbouwgronden op Zijpendaal en Gulden Bodem weer in eigen beheer kunnen nemen. Daar gaar we aan de slag met natuurinclusieve landbouw en natuurlijke landschapselementen.	●		
De waterkwaliteit kan ook worden verbeterd door bijvoorbeeld meer jaarlijks onderhoud van bladverwijdering uit de vijvers.	●		

<p>Gezanten zorgen voor meststoffen in het water en op de oevers. Het is wenselijk om op diervriendelijke wijze het aantal gezanten te verminderen. Daarmee krijgt ook de weide meer de kans zich te ontwikkelen tot bloemrijk gras.</p>	●		
<p>Gezanten zorgen voor meststoffen in het water en op de oevers. Het is wenselijk om op diervriendelijke wijze het aantal gezanten te verminderen. Daarmee krijgt ook de weide meer de kans zich te ontwikkelen tot bloemrijk gras.</p>	●		
<p>Ongezuiverde lozingen van wegwater moet worden voorkomen, bijvoorbeeld langs de Parkweg, door het graven van een ondiepe greppel langs de zuidzijde van de weg.</p>		●	
<p>De vijvers zijn aan periodiek baggeronderhoud toe. Hierbij is wel aandacht en zorg voor behoud voor de leembodems aan de orde.</p>		●	
2.5 Waterpartijen en sprengen			
Beschoeiingen herstellen			
<p>De oevers van de vijvers zijn kwetsbaar en ze zijn plaatselijk niet op orde en versleten. Het gaat met name om de flauwe taluds met Enkamatten, en de houten oeverbeschoeiingen. In een landschapspark dienen de oevers zich te weerspiegelen in het wateroppervlak. De constructie tussen de oever en het water mag daarom niet of nauwelijks zichtbaar zijn. Het is nodig om in de komende jaren de beschoeiingen in delen van de parken (beekdal, parkbos) te vervangen c.q. te herstellen. De vormtaal van de beschoeiing volgt de vloeiende, gebogen lijnen. Beschoeiingen in het bos kunnen worden verwijderd en plaatsmaken voor natuurvriendelijke oevers (pagina 35), mits er geen kans op erosie bestaat.</p>		●	
<p>De beschoeiing aan de noordzijde van de Koude Vijver wordt verwijderd. Hier in het bos is het streefbeeld meer natuurlijk en wordt gewerkt met een natuurvriendelijke oever.</p>		●	
Sprengkoppen herinrichten			
<p>De sprengkoppen hebben een hoge cultuurhistorische waarde. Sprenglopen zijn onbeschoeid, en worden ingericht als brongebied met natuurlijke bronvegetatie, en geleidelijke overgangen van laag naar hoog. Veel sprengkoppen zijn aangeplant met rhododendrons. Deze worden verwijderd.</p>		●	
<p>De sprengkoppen zelf zijn op veel plekken steil, en daarmee gevoelig voor erosie (de sprengkop van Zijpendaal erodeert doordat hier honden het water in gaan). Het is wenselijk om de koppen te versterken, bijvoorbeeld met een kring van palen, al dan niet in meerdere etages.</p>		●	
<p>De sprengkoppen worden periodiek opgeschoond door het Waterschap.</p>	●		
Fonteinen maken/herstellen			
<p>In de Grote Vijver en de noordelijke Spiegelvijver worden de fonteinen teruggebracht.</p>		●	
<p>In de Fonteinvijver wordt een lage fontein toegevoegd, met water dat via de Koude Vijver/Forellenvijver in de Fonteinvijver terecht komt. Dit komt ook de waterkwaliteit ten goede.</p>		●	
Vijvers sterker met elkaar verbinden			
<p>De vijverpartijen in de parken zijn verfraaiingen van de Sint Jansbeek, en derhalve onderdeel van één watersysteem. Door de jaren heen is er gewerkt aan dit natuurlijke watersysteem. Het is een belangrijk onderdeel van de cultuurhistorie van de parken. Daarom is het belangrijk om dit watersysteem herkenbaar en zichtbaar te maken. De overgangen tussen de ene vijver en de volgende zijn op een aantal plekken verfraaid met een cascade, die tegelijkertijd het hoogteverschil overbrugt. Op een aantal plekken ontbreekt een zichtbare koppeling/cascade, waardoor het beekstelsel voor de parkbezoeker niet goed zichtbaar is. De Kasteelvijver en de Spiegelvijver staan met elkaar in verbinding door middel van een pijp, met een forse afstand van ca. 75m. Om de twee vijvers beter visueel aan elkaar te koppelen, wordt hier een waterloop gemaakt.</p>		●	★
<p>Een vergelijkbare situatie doet zich voor ter hoogte van de dam in de Spiegelvijver. Er ligt een pijp aan één zijde van de dam, waardoor de doorstroming niet optimaal is. We stellen voor om de waterverbinding in het midden van de dam te leggen, en door een cascade over de dam in de lager gelegen spiegelvijver te laten uitkomen. Het kunstwerk kan worden opgenomen in de nieuwe cascade. Daarnaast is het wenselijk om de dam iets te versmallen, zodat het wateroppervlak beter zichtbaar is vanaf het pad.</p>		●	★
<p>De Koude Vijver en de Forellenvijver zijn momenteel met een pijp verbonden. Ook dit hoogteverschil zou zichtbaar kunnen worden gemaakt met een bijzonder element.</p>		●	★
Plekken herinrichten			
<p>De cascade tussen de hangbrug en de entree ligt ingeklemd in een grote hoeveelheid verharding, en een goot die niet meer functioneert. De plek dient te worden heringericht waarbij een groot deel van de verharding kan worden verminderd, ten bate van groen.</p>		●	
<p>De sprengkop tussen de Grote Vijver en de Wildbaan en de sprengkop ten noorden van de Koude Vijver verdienen een nieuwe parkachtige doch ingetogen brug.</p>		●	

In het infiltratieveld op Zijpendaal worden de constructies vervangen door een meer landschappelijke aanpassing door het grondwerk.		●	
De technische kastjes van de fontein worden landschappelijk beter ingepast in de beplantingsgroepen.		●	
Indien voor werkzaamheden verhoging van het waterpeil bij de vijver rond het kasteel nodig is, dan ook de mogelijkheid nagaan voor het opnieuw voegen van de historische keermuur van het kasteel.		●	
Langs de Sonsbeekweg is een verblijfplek op de kop van het water gemaakt, die het doorgaande water naar de De La Reijstraat visueel blokkeert. Vroeger was het water van de Sint Jansbeek visueel verbonden. We stellen voor om de verblijfplek te vervangen door een brugconstructie, gekoppeld aan de Sonsbeekweg.		●	
Watergootjes verbeteren en toevoegen			
Plekken waar kwelwater over de paden loopt worden permeabel gemaakt met watergootjes dwars op het pad.		●	
Sommige bestaande goten voor de watergeleiding dienen te worden hersteld.		●	
2.6 Open ruimten en weides			
Meer kruidenrijk grasland ontwikkelen			
In het geheel genomen wordt ingezet op het ontwikkelen van veel meer kruidenrijk grasland en bloemrijke hooilanden. De basisgedachte is dat alleen op gerichte plekken waar ligweides gewenst zijn en waar evenementen plaatsvinden, intensief wordt gemaaid. Alle overige weides worden extensief beheerd. Dat sluit aan op het historische beeld, waar op veel meer plekken hooilandbeheer werd toegepast. Het draagt ook bij aan de biodiversiteit en klimaatbestendigheid (gezondere bodem en water vasthouden). Het is belangrijk om het open (historische) beeld te houden. Afhankelijk van de locatie, zijn er drie vormen van beheer denkbaar die leiden tot kruidenrijk grasland: - Extensief maaien; - Extensief begrazen, met runderen, schapen of paarden; - Hooilandbeheer.	●		
Natuurinclusieve landbouw			
Met de uitwerking van het project Transitie landbouwgronden is in 2020 een overleg met pachters en gebruikers gestart, om dit duurzame beheer ook in de parken gezamenlijk invulling te geven. Dit geeft kansen om te komen tot een agrarisch beheer dat ook gericht is op meer betrokkenheid van de stadsbewoners. Er kan worden gedacht aan een vorm van stadslandbouw, bij voorkeur in wisselteelt of strokenteelt. De landbouwgronden (akkers en weides en hooilanden) worden omgezet naar natuurinclusieve landbouw. Daarvoor zijn we in gesprek met de huidige pachters. Natuurinclusieve landbouw wil zeggen dat er geen chemische onkruidbestrijding of drijfmest / kunstmest wordt toegepast. Het beeld blijft een open landschap, waarbij voor de akkers wordt gedacht aan (oude) granen en stikstofbindende soorten (bijv. lupine).		●	
2.7 Padennetwerk			
Paden verfraaien			
De aanwezigheid van paden met een fraaie, vloeiende belijning, zijn vanuit cultuurhistorisch oogpunt belangrijk. Paden dienen er overal buitengewoon verzorgd uit te zien. Waar nodig krijgen paden een strakkere belijning en een verloop dat bijdraagt aan het tuinhistorisch. Paden worden vloeiend aangelegd, zonder rechtstanden en uitstekende stukken.		●	
Parkbanken staan overwegend naast het pad. Vanwege de stabiliteit en onderhoud worden de banken op een uitstekend stuk asfalt neergezet. Deze stukken asfalt doen afbreuk aan de strakke belijning. Het is daarom wenselijk om óf een andere onderslag te gebruiken (bijvoorbeeld halfverharding), of gras (met frequent maaibeheer), én te voorkomen dat parkbanken in bochten staan.		●	
De slijtlaag van het asfalt is op sommige plekken verdwenen of beschadigd. De paden verdienen daarom een nieuwe slijtlaag te krijgen. Door steenslag met een 'aardse' kleur te gebruiken, voegen de paden zich beter in de parkachtige omgeving.		●	
Asfaltpaden zijn schadelijk voor bomen, wanneer het pad onder de kroon ligt. Er zijn om die reden enkele plekken waar stukken van het pad in halfverharding zijn aangelegd, afgewisseld met asfalt daar waar het wel kon. Dat is een onwenselijk beeld. Dergelijke paden worden daarom in hun geheel uitgevoerd in halfverharding. Bijvoorbeeld het pad tussen het Lorentzmonument en de Karpervijver.		●	
De Franse Laan en de Engelse Laan zijn verhard met asfalt, en onlangs is een deel van het asfalt in de Franse Laan verwijderd. Daarmee is de hiërarchie in het netwerk verwaterd (de lanen vormen tezamen dé wandeling in het Sonsbeekbos), en moeten dus een verzorgd uiterlijk te hebben. De Franse Laan en de Engelse Laan worden daarom voorzien van een pad in halfverharding met een hoog beheerregime, zodat het pad zich onderscheidt van de overige paden in het bos.		●	

Het pad tussen de boogbrug en de Witte Villa wordt in een rechtstreekse vloeiende lijn aangelegd. Ter hoogte van het Lorentzmonument komt het pad dan samen met het pad dat vanuit de Steile Tuin richting de Witte Villa loopt. De geasfalteerde verbinding met het Lorentzmonument wordt verwijderd.		●	
Kruisingen voor voetgangers veilig maken			
De Zijpendaalseweg en Parkweg vormen in feite een barrière tussen de parken voor voetgangers. Het is wenselijk om verbindingen tussen de parken die kruisen met deze wegen, te verbeteren. Bijvoorbeeld door de oversteekplekken te voorzien van een attentiemarkering (passend in het park). Daarnaast moeten op een aantal plekken (aangegeven op de kaart) paden worden verlegd of toegevoegd, zodat wandelaars niet meer over de weg hoeven te lopen naar een oversteekplek.		●	
Parkweg downgraden			
De Zijpendaalseweg en de Parkweg zijn van oorsprong ontworpen 'parkways': geësceneerde fraaie routes die de parken met elkaar verbinden. Het is wenselijk om te onderzoeken hoe van de Parkweg een aantrekkelijke parkstraat kan worden gemaakt. De huidige weg wordt omgevormd tot rijbaan én fietspad, en het huidige fietspad wordt omgevormd tot smal wandelpad in halfverharding (pagina 42). Op termijn moet worden verkend of de Parkweg tussen de Teerplaats en de Brasserie voor alleen bestemmingsverkeer mogelijk is.		●	
Parkeerplaatsen in het park			
Verspreid in de parken liggen tien kleine parkeerplaatsen. Cultuurhistorisch gezien hebben de parkeerplaatsen geen waarde. Parkeerplaatsen moeten daarom ingetogen plekken zijn in het park en dienen zorgvuldig te zijn ingepast. Parkeerplaatsen dienen in een gebied met de kwaliteit als deze zorgvuldig en buiten het zicht te zijn ingepast. Voor bijna alle parkeerplaatsen geldt dat de inpassing beter moet. Er is vaak geen duidelijke begrenzing, waardoor steeds meer van het bos wordt ingenomen (Boerderij Sonsbeek), of geparkeerde auto's staan teveel in het zicht (Gulden Bodem, achterzijde Paviljoen, Watermuseum), en/of hebben een laagwaardige materialisatie. Als uitgangspunt geldt dat parkeerplaatsen in het groen worden ingepast, bij voorkeur in het bos, of met een haag eromheen, en dat de materialisatie hoogwaardig is en passend bij het park, bijvoorbeeld halfverharding.		●	
De parkeerplaats achter het paviljoen naast de ingang van de Steile Tuin doet afbreuk aan het parkbeeld. Het is onwenselijk dat auto's door het park naar een parkeerplaats rijden, parkeren kan prima aan de Zijpendaalseweg. De parkeerplaats ligt bovendien op een cruciale plek, en is verhard met een grote vlakke asfalt. In eerste instantie wordt met de uitbater van het Paviljoen gezocht naar een passender oplossing. Wanneer de ondernemer de huidige (pacht)overeenkomst voor het parkeren opzegt, kan de parkeerplaats worden opgeheven en worden vervangen door een groene invulling.		●	
2.8 Voorzieningen, gebruik en spreiding			
Attractieve bestemmingen meer spreiden over de parken			
Attractiviteit van Gulden Bodem vergroten t.b.v. verbetering spreiding van het recreatief gebruik, door het toevoegen van een nieuwe iconische bestemming op de plek van het voormalig jachthuis. Deze nieuwe iconische bestemming zal verwijzen naar de geschiedenis van de plek en het verhaal ervan zichtbaar maken (zie bronnonlijst: rapport Gulden Bodem van A. Bleeker). In het verleden zijn voorstellen gedaan voor het terugbrengen van en een gebouw, maar die zijn niet wenselijk geacht. De nieuwe bestemming dient wel een zekere krachtige ruimtelijke gestalte te hebben, zodat het aanvoelt als een hart van de buitenplaats. Daarnaast is er de wens voor een aantrekkelijk speelplek. Vanuit het gegeven van de hoge ligging, kan bijvoorbeeld worden gedacht aan een speelplek in combinatie met een uitkijktoren. Het huidige kunstwerk wordt opgenomen in het ontwerp van de plek. Er zal onderzocht worden of het huidige kunstwerk geïntegreerd kan worden in het ontwerp van het nieuwe element.		●	★
De voormalige moestuin van Gulden Bodem herstellen en een nieuwe functie geven, bijvoorbeeld in de vorm van kleinschalige stadslandbouw. Randvoorwaarden hierbij zijn: openbaar, geen volkstuin, semiopenbare invulling door derden (zie bronnonlijst: rapport Gulden Bodem van A. Bleeker).		●	★
Speelplekken			
Spelen vindt vooral in de natuurlijke omgeving plaats. Speelaanleidingen zijn de gazons, de grote waterval, in de bosrand de bomenrijen en boomstronken, de hellingen met watergoten. Er zijn enkele aangelegde plaatsen zoals het verharde (basketbal)terrein bij de Witte Villa, de waterspeelplaats bij het Watermuseum en het speelterrein met houten objecten op Gulden Bodem en Zijpendaal. Speelplekken moeten goed en terughoudend vormgegeven in het park passen.		●	

Beeldende kunst en kunstwerken			
In de oorspronkelijke parkontwerpen speelde kunst al een belangrijke rol in de beleving van het park. Bruggen, watervallen, beelden: het zijn allemaal momenten die in samenhang met de wandeling zijn ontworpen. We maken onderscheid tussen tijdelijke kunst en permanente kunst. - Tijdelijke kunstwerken hebben bij voorkeur een fraaie interactie met de plek, maar er is verder behoorlijke mate van vrijheid voor de kunstenaar. De periodieke beeldententoonstelling gebruikt de parken als decor, het zijn tijdelijke manifestaties die Arnhem internationaal op de kaart zetten. De tentoonstelling dient geen blijvende schade te veroorzaken. Of een tijdelijk kunstwerk permanent in de parken kan blijven, hangt af van de voorwaarden gesteld voor permanente kunstwerken. - Wees terughoudend met het toevoegen van permanente kunstwerken. Permanente kunstwerken moeten voldoen aan aanvullende regels. Het kunstwerk moet dan opgaan en meedoen in het ruimtelijke spel van het park, dat wordt bepaald door de combinatie van de cultuurhistorische waarden en het actuele landschapsontwerp. De locatiekeuze is mede afhankelijk van de natuurlijke draagkracht van de plek. Een voorstel voor plaatsing van permanente kunstwerken in de parken Sonsbeek, Zypendaal of Gulden Bodem dient ook in een groter gemeentelijk verband te worden beschouwd door het overwegen van geschikte locaties in andere Arnhemse stadsparken.	●		
Het drijvende podium in de Grote Vijver doet afbreuk aan het landschapsbeeld, omdat deze qua materialisatie beter past bij een modern park, en omdat het vlot de zichtlijn naar de Boerderij verstoort. Tegelijkertijd is de plek regelmatig in gebruik voor concerten of kleine evenementen. Het voorstel is daarom om het vlot te vervangen of aan te passen door een nieuw podium dat beter aansluit bij de parkarchitectuur.		●	
Hondenbeleid			
Honden mogen niet in het water vanwege verstoring van waterleven en oeverbeschadiging.	●		
De begrenzing van hondenlosloopgebieden moeten in het veld duidelijker worden aangegeven. Aan de weides in Zypendaal worden lage hagen toegevoegd. Deze hagen zijn functioneel en vormen natuurlijke grenzen voor de hondenlosloopgebieden. De hagen zijn laag (maximaal 0,8 meter hoog) om het vrije zicht op de weides te behouden.		●	
Verduidelijken afspraken met honden-uitlaatservicebedrijven, in dierenwelzijnnota.		●	
Parkmeubilair en bewegwijzering			
Op dit moment valt het verschil tussen de sierlijke Sonsbeekbanken en de eenvoudiger vormgegeven banken van Zypendaal en Gulden Bodem op. Het is wenselijk om ook hier sierlijke banken toe te voegen. In de bossen en langs de weide kunnen eenvoudiger banken worden toegepast. Om te bepalen waar welke banken moeten worden toegepast, wordt een bankenplan gemaakt.		●	
De wegwijzers in Sonsbeek zijn vermaard, maar staan er niet overal goed bij. De wegwijzers dienen bijvoorbeeld regelmatig te worden schoongemaakt.		●	
In het kader van Sonsbeek 100 jaar Stadspark zijn de cortenstalen plattegronden aan de entrees van de parken toegevoegd. De borden wijken erg af van de materialisatie van meubilair in de parken, en met de wens om de informatievoorziening bij de entrees te verbeteren en te verduidelijken, is het de ambitie om een ander, meer passend bord toe te passen.		●	
Afvalbakken en openbare toiletten			
In de parken staan op veel plekken kleine afvalbakken bij de bankjes. Daarnaast is er op drukke momenten in de zomerperiode rondom de ligweide bij de Witte Villa behoefte aan meer afvalcontainers. Op het moment worden hiervoor grote afvalcontainers en glasbakken op het toegangsweg geplaatst. Dit tast het parkbeeld ernstig aan, en daarom dienen de containers te worden ingepast in de omliggende bosrand.		●	★
Het toiletgebouw op de parkeerplaats bij de ingang van Sonsbeek is toe aan een kwaliteitsslag. Dit kan worden gecombineerd met het herinrichten van de parkeerplaats naast de ingang aan de Apeldoornseweg.		●	
Elementen en trappen herstellen			
In het park liggen vele trappen. Veel van de trappen zijn erg versleten door het gebruik, en worden daarom hersteld.		●	
Het onderhoud van hekken is niet overal goed en er zijn veel verschillende soorten hekken aanwezig. We stellen daarom voor om een hekkenplan te maken.		●	
Het houten hekje op de dam tussen Sonsbeek en Zypendaal blokkeert het zicht op het achterliggende water, en wordt verwijderd.		●	
De Belvédère is een prachtig uitzichtpunt in het Sonsbeekpark. Het goed zijn om de toren frequenter open te stellen voor publiek.	●		

2.9 Fraaie en duidelijke entrees			
Hoofdtoegangen van de drie buitenplaatsen verbijzonderen			
Toegangspoort entree Gulden Bodem herstellen met een mooi (smeedijzeren) hekwerk. Vanwege de veiligheid is het daarnaast wenselijk dat er een (smal) wandelpad wordt aangelegd langs de Zijpendaalseweg in aansluiting met de ontwikkeling van de schoollocatie. Het pad kan ten noorden van de entree ook nog iets doorlopen in aansluiting met de informele toegang aldaar.		●	
Bij de entree van Zijpendaal aan de noordzijde van het kasteel wordt een nieuwe poort geplaatst met de naam van Zijpendaal. Het is wenselijk dat de entree weg vanaf huis Zijpendaal hierbij aansluit bij een nieuw wandelpad aan de Gulden Bodemse zijde van de weg, voorlangs de moestuin.		●	
De entree van Zijpendaal ligt wat verscholen langs de Zijpendaalseweg. De voorruimte tussen de weg en de poort is vrij fors, met vooral halfverharding. Vanaf de poort het park in is het pad in asfalt uitgevoerd. De asfaltweg moet worden verlengd tot aan de Zijpendaalseweg, en de halfverharding kan worden verwijderd en vervangen door (verstevigd) gras met heesterbeplanting. In het gras kan ook een fietsparkeervoorzieningen worden toegevoegd.		●	
Stadsentrees verbeteren			
De entree bij de Molenplaats is vanaf het station dé entree naar het park. De omgeving van de Witte Watermolen wordt informeel ingericht, met ruimte voor natuur en natuureducatie (natuurweide, natuurlijke speelaanleiding, boomgaard). Er is behoefte aan het verbeteren van de toegankelijkheid voor minder validen, en er dient extra capaciteit voor fietsparkeren te worden toegevoegd. Het Natuurcentrum fungeert in het geheel als informatiepunt voor de parken.		●	★
De entree vanaf de Zijpendaalseweg naar het Watermuseum wordt gedomineerd door de parkeerplaats: een niet zo fraaie binnenkomst in het park. Het parkeren is hier vreemd genoeg gratis, in tegenstelling tot de omliggende wijk. Cultuurhistorisch gezien maakt parkeren geen deel uit van deze stadsentree. Het beeld moet rustig blijven en de auto's op de parkeerplaats moeten minder zichtbaar worden. De entree van het Watermuseum wordt vernieuwd met de volgende uitgangspunten: - Het lichtgat naar het ondergrondse museum komt vrij te liggen in het gras, en is toegankelijk via bijvoorbeeld een maaipad. De fietsparkeerplaats wordt verplaatst. De bekleding van het lichtgat wordt verfraaid, bijv. met groene wanden. - De verharding van de parkeerplaats wordt vernieuwd, zodat de leuke kunststof matten niet meer zichtbaar zijn. Er komen hagen rondom de parkeerplaatsen. - Er komt een nieuwe poort naar de parkeerplaats, die toegang biedt voor voetgangers, en voor bestemmingsverkeer van de aanliggende gebouwen. - Het entreeplein wordt iets verkleind, in combinatie met het iets ophogen van het pad. Daarmee blijft eventuele wateroverlast buiten de ingang van het museum. - Op het erf wordt meer ruimte gereserveerd op een zichtbare plek voor educatieve tuinen. - Er wordt een toegangsbord voor het Watermuseum ingepast.		●	★
Bij de ingang naar het paviljoen staat een woud aan informatie- verkeers- en reclameborden. Het aantal borden wordt teruggebracht tot één bord in de stijl van het park.		●	
Veiligheid van sommige informele entrees verbeteren			
Informele entrees dienen op sommige plekken veiliger, esthetisch en aantrekkelijker te worden gemaakt, bijvoorbeeld door het aanbrengen van een signalering bij oversteekplaatsen, of door het toevoegen van smalle wandelpaden op sommige plekken langs de weg, zodat wandelaars niet over de weg hoeven te lopen. Op enkele plekken kunnen informele toegangspaden worden verwijderd (bijvoorbeeld bij Craneveld)		●	
Nieuwe entree naar het Rijnstateziekenhuis			
Voor gasten van het ziekenhuis is een wandelingetje in het park een aangenaam en noodzakelijk onderdeel van de revalidatie. Het is daarom van belang om te onderzoeken hoe en op welke plek het beste een logische wandelverbinding kan worden gemaakt tussen Sonsbeek en het ziekenhuis. Het masterplan voor de buitenruimte van het ziekenhuis koerst op een tuinachtige ruimte, enigszins afgesloten van de omgeving. Een mooie toevoeging zou kunnen zijn om vanuit de tuin via de nieuw aan te leggen wadi een route richting het park aan te leggen, gelijk oplopend met de waterstroom van het droogdal.		●	
Entrees algemeen			
Bij de op kaart aangegeven entrees dienen fietsparkeervoorzieningen te worden verbeterd c.q. toegevoegd. Waar mogelijk wordt het toevoegen van fietsparkeren meegenomen in verbetervoorstellen van parkeerplaatsen. Op enkele plekken past fietsparkeren niet in het park, en moet een voorziening buiten het park worden gezocht.		●	

VERVOLG

VERVOLG

Actieve en betrokken Arnhemmers

Er zijn veel belangengroepen die gebruik maken van en betrokken zijn bij Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem. Twee keer per jaar wordt een schouw voor betrokkenen georganiseerd, waarin de gemeente de uitvoering van de maatregelen in de visie parken bespreekt. De Stichting Vrienden van Sonsbeek zetten zich al jaren in voor de bescherming, maar ook de bekendheid van parken. Ze hebben een nieuwsbrief voor hun leden en een website ook voor het brede publiek. Bezoekerscentrum de Molenplaats is een centraal informatiepunt in Sonsbeek, de groene VVV van Arnhem die naast informatieverstrekking ook een plek is voor ontmoeting en het delen van kennis. Vanuit deze locatie opereren ook de Parkgidsen die periodiek rondleidingen houden. Ook het IVN organiseert rondleidingen rond het thema natuur. De natuurhistorische vereniging KNNV inventariseert de natuur en beheert ook de Vlindertuin. Groei en Bloei zet zich in voor het periodiek onderhoud van de Steile Tuin. De jaarlijkse vrijwilligersdag kan aanleiding zijn om speciale beheermaatregelen uit te voeren. Communicatie met en het betrekken van gebruikers, omwonenden en overige burgers van Arnhem over problemen maar zeker ook over successen is een permanent aandachtspunt van de gemeente Arnhem. Om de vijf jaar vindt er een welstands-tussentoetsmoment plaats.

Participatie en co-creatie in ontwerpfase en bij uitvoering

In deze toekomstvisie en ontwikkelingsplan staan vele maatregelen die in de komende jaren worden aangepakt. Sommige maatregelen vallen onder het reguliere beheer, en andere zijn afzonderlijke projecten die met een eigen ontwerptraject vorm zullen moeten gaan krijgen. Waar deze projecten een hoge mate van impact hebben op de beleving van de parkbezoekers, is het wenselijk met participatie en co-creatie te werken, dat wil zeggen door al in de ontwerpfase, maar mogelijk ook bij de uitvoering, bewoners/gebruikers te laten participeren. Tijdens het maken van deze visie is daarbij ook de uitdrukkelijke wens geuit om ook jongeren hierbij te betrekken. Dat kunnen leerlingen zijn van een middelbare school, scouting, maar ook beroepsopleidingen zoals van Hogeschool Van Hall Larenstein, Yuverta en de Academie van Bouwkunst. In het projectoverzicht staat per project aangegeven welke vorm van participatie kansrijk zou kunnen zijn.

Bronnenlijst

Rapporten (Literatuur)

A. Bleeker, (1997). Bouwen op Gulden Bodem?

Econsultancy, M.C. de Haas, (2022) Rapportage Monitoring Living Lab Zypendaal te Arnhem.

E. van der Vliet, (2020). Gebruiksadvies Park Sonsbeek stadsvisie op de strategische gebruiksfuncties.

Gemeente Arnhem, (1994). Een visie op het beheer van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem.

Gelders Genootschap, C. Steentjes, , E. Storms-Smeets, & S. Zeefat, (2020). Cultuur- en landschapshistorisch onderzoek ten bate van actualisatie beheervisie Sonsbeek-Zypendaal-Gulden Bodem.

Gelders Genootschap, , E. Storms-Smeets, & S. Zeefat, (2021). Gulden Bodem Cultuurhistorische analyse en waardenstelling.

Gelders Genootschap, E. Storms-Smeets, BAAC Archeologie, A. Emaus & R. van Mousch, (2019). Unieke terrassen op Zypendaal. Gemeente Arnhem.

Gelders Genootschap, E. Storms-Smeets, (2016). Rapport Cultuurhistorische analyse en visie Herstel Terrassen en Lanen op landgoed Zypendaal.

Gelders Genootschap, E. Storms-Smeets, (2019). Terrassen Zypendaal, Cultuurhistorische onderzoek.

Gemeente Arnhem. (2008). Een visie op het beheer van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem.

KNNV-afdeling Arnhem. M. Zwarts (2017). Moerasweide in Sonsbeek in 2000, 2010 en 2017.

P. Kuipers, (2019). Hestel Terrassen Zypendaal, Verkenning van de mogelijkheden voor herstel van cultureel erfgoed.

SB4, (2008). Inventarisatie en waardering van Lanen Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem te Arnhem.

Studentenopdracht VHL, (2016). Clumbs Park Sonsbeek Ruimtelijke analyse van de Engelse landschapstijl.

Internet (beelden)

P.5 – Beeldbank Gelders Archief

P.6 – Arnhem Direct (2019). Beeld: Zefanja. <https://www.arnhem-direct.nl/berichten/vrienden-van-sonsbeek-willen-evenementen-beperken/>

P.6 – <https://www.werkaandemuur.nl/nl/werk/Herfst-in-park-Zypendaal/243214/148?mediumId=13&size=75x50>

P.6 - <https://www.istockphoto.com/nl/foto/trail-run-lane-gm512082421-46785410>

P.6 - Wikimedia Commons, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, (2003). De grote waterval met spelende kinderen – Arnhem. Beeld: Thea van den Heuvel.

P.7 – Beeldbank Gelders Archief

P.7 – Indebuurt, (2021). Arnhems mysterie opgelost: wie woonden er in de Sonsbeek villa? Beeld: Gelders archief.

P.7 - de Gelderlander, (2021). Arnhem gaat harder optreden na coronafeest in Sonsbeek: 'Dit was heel erg onverantwoord'. Beeld: Gerard Burgers.

P.9 – Indebuurt, (2017). 5x fijne plekken in Sonsbeek om te genieten van de zon. Beeld: Masha Bakker Photography.

P.13 – Siebe Swart Fotografie, (2015). Luchtfoto's stad en steden, Arnhem van boven. Beeld: Siebe Swart. <https://www.siebeswart.nl/image/I0000zKM6fQ83YdE>

P.13 – Arnhemsche Courant, (2019). Arnhem roept de klimaatnoodtoestand uit. Beeld: gemeente Arhem. <https://arnhemscourant.nl/arnhem-roept-de-klimaatnoodtoestand-uit/>

P.29 – Overmorgen, (2022). <https://overmorgen.nl/nieuws/klimaatadaptatie-en-biodiversiteit-spelen-een-belangrijke-rol-bij-gebiedsontwikkeling/>

P.29 – Travel Gross, (2019). <https://travelgloss.eu/park-sonsbeek-arnhem/>

P.34 – de Gelderlander, (2021). Hoe de Duitse bezetter in Arnhem een 'Ehrenfriedhof' kreeg. 'Als het maar snel vol komt'. Beeld: onbekend. <https://www.gelderlander.nl/arnhem/hoe-de-duitse-bezetter-in-arnhem-een-ehrenfriedhof-kreeg-als-het-maar-snel-vol-komt~a43c2772/200718751/>

P.41 - <https://biologielessen.nl/index.php/dna-59/2376-natuurinclusieve-landbouw-2>

P.41 - Trouw, (2017). Stadslandbouw juist goed voor imago. Beeld: Hollandse Hoogte / Paulien van de Loo.

P.45 – Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, (2011) Overzicht Parkeerplaats winkel zijde Landgoed Twickel Twickelerlaan 7, Ambt Delden. Beeld: Sar, Wouter van der – Fotograaf

P.46 - de Gelderlander, (2017). Flow Freedom Festival in Arnhem kijkt uit naar Ronde Weide. Beeld: Joris Raaijman.

P.48 – AD, de Gelderlander, (2021). Bezoekers laten na mooie lentedag afvalberg achter in Park Sonsbeek: 'Eén verdrietige troep'. Beeld: Erik van 't Hullenaar.

P.49 - de Gelderlander, (2018). Tbs geëist na aanval met mes in Sonsbeekpark: 'Ik lag ineens in een plas bloed'. Beeld: Marc Pluim.

P.49 - <https://arnhemlife.nl/product/download-sonsbeek-park-wandelroute/?lang=nl>

P.51 - de Gelderlander, (2021). Populair boomkunstwerk van Arnhemse Jennifer Tee voor Sonsbeek 20-24 mag misschien wel blijven. Beeld: Django van Ardenne.

P.51 – Wikipedia, (2012). Zwanenbrug op Sonsbeek. Beeld: Ward van Wanrooij https://nl.m.wikipedia.org/wiki/Bestand:Zwanenbrug_op_Sonsbeek.jpg

P.54 - <https://spoorparktilburg.nl/>

P55 - <https://twickel.nl/home/stichting-twickel/beheer/>

P.55 – Wikimedia Commons, (2013). Beekeeper inspecting the brood on a top-bar comb from a warré hive. Beeld: shawn caza. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Top-bar_brood_comb_from_a_warre_hive.jpg

P.55 – de Gelderlander, (2019). Historische boomgaard in Ressen wordt al een kwart eeuw vertroeteld door 'fruitvrienden'. Beeld: Erik van 't Hullenaar.

P.55 – Brabants Dagblad, (2017). Biesbosch omarmt vijf nieuwe gastheerbedrijven. Beeld: Ronald Tilleman.

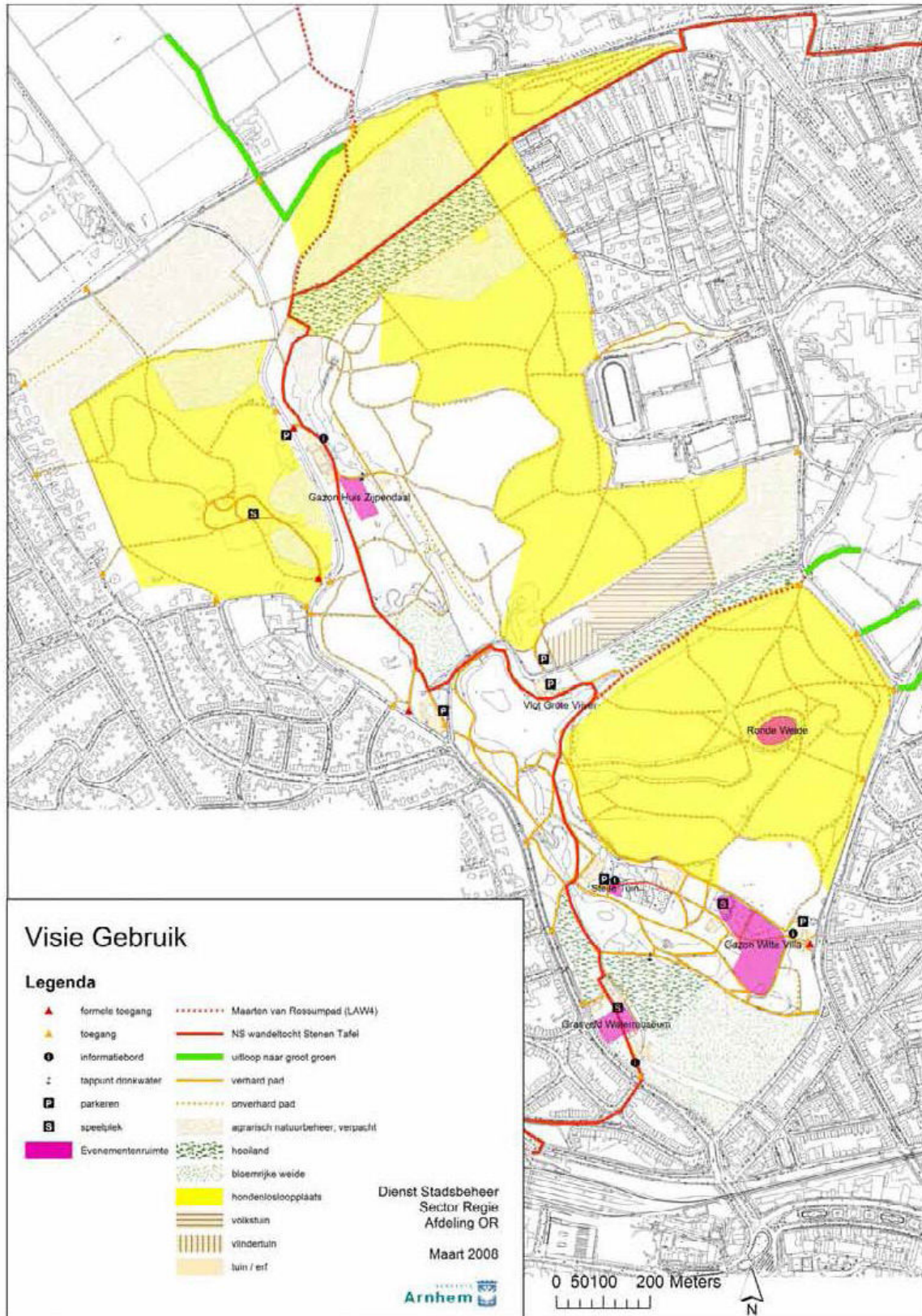
P73 - <https://www.groeienaarmorgen.nl/initiatieven-en-inspiratie/roggebotstaete>. Beeld: Lennard Duijvestijn

P.73 - <https://www.devrolijkenoot.nl/>

P.73 – NRC, (2011). Langzame planten. <https://www.nrc.nl/nieuws/2011/09/03/langzame-planten-12033435-a193183>

Bijlage

Kaart 19. Visie Gebruik

ONDERWERP
Behoevtevisie Park Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem 2008 - 2018

Waarde van Sonsbeek zoals eerder in een concept versie (2020) heeft gestaan

Loop op een warme zomeravond onder de Zypse poort door en de koele bries van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem komt je tegemoet. Naast die koelte tref je grenzend aan het centrum van Arnhem nog steeds koeien in de weilanden aan. Realiseert u zich dat in het beekdal van de Jansbeek al sinds de 16e eeuw weilanden liggen? Het levende tafereel met mensen en dieren dat op alle schilderijen uit de 18e en 19e eeuw zien is, kunnen we hier in levende lijven ervaren. Dat is een unicum in Nederland, iets waar bezoekers

aan Arnhem altijd verrast door worden, en waar Arnhemmers trost op zijn.

De parken hebben de status van rijksmonument en zijn onderdeel van het Natuurnetwerk van Gelderland. Sinds 1994 is er een visie waarin is vastgelegd hoe we deze bijzondere parken in stand houden en verbeteren. De laatste visie is uit 2008.

Deze Beheervisie is net als de vorige visies opgesteld in samenspraak met de Schouwgroep Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem (ingesteld in 1993 na de samenstelling van een beheervisie) waarin ook de Vrienden van Sonsbeek zitting hebben.

Wandelen

Luieren

Fietsen

Auto's

Colofon

Deze visie en ontwikkelingsplan voor de drie parken Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem in Arnhem is gemaakt in opdracht van de gemeente Arnhem, door Strootman Landschapsarchitecten uit Amsterdam. Het ontwikkelingsplan is in nauwe samenspraak gemaakt met de projectgroep, en vormt de basis voor de visie. De toekomstvisie en ontwikkelingsplan voor de drie parken is tot stand gekomen in samenwerking met een stuurgroep met vertegenwoordigers van een aantal partijen uit Arnhem. Daarnaast hebben lokale experts en de gemeente Arnhem een bijdrage geleverd aan zowel de toekomstvisie als het ontwikkelingsplan.

Projectteam

Berno Strootman	Strootman Landschapsarchitecten
Michiel van Zeijl	Strootman Landschapsarchitecten
Shahaf Strickmann	Strootman Landschapsarchitecten
Arjen Venema	Strootman Landschapsarchitecten
Tessa Schouten	Strootman Landschapsarchitecten
Trui Van Hemelen	Strootman Landschapsarchitecten
Paulien Van Esbroeck	Strootman Landschapsarchitecten

Projectgroep

Robin Driessen	Gemeente Arnhem
Cecilia Klein	Gemeente Arnhem
Eline de Vries-Dekkers	Gemeente Arnhem
Marielle Vrijkotte	Erfgoed gemeente Arnhem
Simon Kligen	Schouwgroep Sonsbeek/Zijpendaal/Gulden Bodem
Paul Poelmans	Vrienden van Sonsbeek
Elyze Storms	Gelders Genootschap

Beeldmateriaal

De tekeningen en beelden in dit rapport zijn gemaakt door Strootman Landschapsarchitecten.

Sommige beelden komen van internet, daarvan is de bronvermelding opgenomen in de bronnenlijst. Rechthebbenden kunnen contact opnemen met de gemeente Arnhem

Sonsbeek Zijpendaal Gulden Bodem

Parkentoeekomst Visie en ontwikkelingsplan

December 2023